

LUNDS
UNIVERSITET

Kandidatuppsats i Arkeologi

Åren när skörden inte mognade

En studie av förändrade bebyggelsemönster i södra Malmöområdet under 500-talet e.v.t.

Erik Olsen
ARKK04 HT20
Handledare: Fredrik Ekengren
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Lunds universitet

Först vill jag rikta ett stort tack till min handledare Fredrik Ekengren, som har varit ett värdefullt bollplank under hela skrivprocessen och som ställer de rätta kritiska frågorna. Jag vill också tacka Anne Carlie och Fredrik Charpentier Ljungqvist för tillstånd att använda figurerna som hjälper till att illustrera texten.

Erik Olsen 27/1/2021

Abstract: *This study aims to highlight some of the impacts following the climatic event of 536 C.E. This is achieved by analyzing and comparing excavated settlement patterns throughout the southern Malmö area in two phases that precede and succeed the year 550 C.E. Furthermore, the study evaluates a possible shift in social order and agency within the local community, as well as how this shift could potentially be expressed via the changing settlement patterns. A case study was performed in Lindängelund and Svågertorp from which distinguishable changes can be observed between phases, particularly with regard to the number of farms, their location, the size of the farmhouses, as well as their associated attributes. The main change comes in the form of a decline in the number of farms during the second phase, which in turn reflects a possible decline in population. In addition, changes in settlement patterns that concern farmhouse sizes and associated attributes could be interpreted as a direct result of change in social order and agency to a more individually emphasized societal ideology. However, larger quantities of data and further case studies are required in order to consider the climatic event 536 C.E. as the primary cause of a general trend in social change throughout southern Scandinavia.*

Innehåll

1. Inledning	4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Forskningshistorik.....	5
1.4 Teori.....	7
1.4.1 Effekter av krisperioder	7
1.4.2 Samband mellan bebyggelsemönster och social organisation	9
1.5 Material och metod.....	11
1.5.1 Avgränsningar och källkritik.....	12
2. Översikt.....	13
2.1 Nedgångsperiod och oroligheter mellan 300- och 700-tal.....	13
2.2 Klimatkatastrofen år 536 och den justinianska pestepidemin	14
3. Analys. Lindängelund och Svågertorp	18
3.1 Topografi	18
3.2 Fas 1, år 400–550.	20
3.3 Fas 2, år 550–700.	22
3.4 Resultat	24
4. Diskussion och slutsats.....	25
4.1 Markägande och sociala förändringar i järnålderssamhället	25
4.2 Tolkning av resultaten.....	27
4.3 Omläggningen vid Lindängelund och Svågertorp.....	31
4.4 Reflektioner	32
Litteratur.....	33

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Likt hur varje tid tenderar att fokusera på ämnen som är aktuella i sin samtid, ligger det väl till hands att studera klimatets och miljöns påverkan på förhistoriska samhällen i en tid där klimatfrågor diskuteras flitigt. Klimatets och vädrets roll förbises ibland i den arkeologiska tolkningen av förhistoriska samhällen och sociala förändringar, men fler studier av sambanden mellan dessa kan leda till en ökad förståelse för de förhistoriska skeenden vi försöker att förstå oss på (Pillatt 2012).

Under de senaste årtiondena har klimatologisk, historisk och arkeologisk forskning visat att en omfattande klimatnedgång och plötslig nedkylning skedde över stora delar av norra halvklotet under mitten av 500-talet e.v.t. Orsaken till nedgången var troligen minst två på varandra följande enorma vulkanutbrott år 536 och 540, som täckte atmosfären med vulkaniska aerosoler och mörklade solen. Det ledde till den troligtvis hårdaste nedkylningsperioden på norra halvklotet de senaste två årtusendena, vilken kom att vara sammantaget i nästan ett årtionde (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26f.; 2017, s. 136.; Gräslund 2007; 2018). Som om det inte var nog spreds också den justinianska pesten i Europa, Nordafrika och Mellanöstern under 540-talet, som sammanlagt kan ha skördat upp till hundra miljoner människors liv. Det har tidigare ifrågasatts om pesten nådde ända till Skandinavien (t.ex. Welinder et al. 1998, s. 311), men med tanke på kontaktnätens omfattning och de goda förutsättningarna är det ändå troligt att den kan ha gjort det (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26f.; Gräslund 2007, s. 109f.). Flera forskare menar att pesten var en direkt konsekvens av vulkanutbrottens och klimatnedgångens effekter under 530 - och 540 - talen, eftersom plötsliga förändringar i de smittbärande råttornas habitat skulle kunna orsaka att de förflyttade sig långa sträckor och på så vis spred smittan (Keys 1999, s. 18f.; Stothers 1999).

Det har sedan tidigare konstaterats att många gårdar övergavs, marker växte igen och att det skedde en särskilt markant nedgång och generell omstrukturering av samhället i Skandinavien under mitten av 500-talet och 600-talet. Detta har emellertid oftare förklarats och diskuterats utifrån ekonomiska eller sociala förändringar i ett större perspektiv eftersom orsakerna bakom inte riktigt är klarlagda än (Carlsson 2015, s. 167; Welinder et al. 1998, s. 303, 309ff.).

Ovan nämnda forskning reser flera frågor rörande hur vi bör tolka det arkeologiska materialet under yngre folkvandringstid och äldre vendeltid, i ljuset av en så pass stor och plötslig

klimatnedgång och pestepidemi som bör ha haft en enorm påverkan. Som Löwenborg också påtalar (2012, s. 5f.), är det även intressant att bedömningen har gjorts att så pass generella dramatiska sociala förändringar sker under 500-talets mitt att periodskiftet mellan folkvandringstid och vendeltid har fått året 550, även innan dess att klimatkatastrofen år 536 uppmärksammades.

1.2 Syfte och frågeställningar

Med bakgrund i forskningen om en plötslig klimatnedgång och pest under mitten av 500 - talet e.v.t är syftet med uppsatsen att studera om och hur en sådan krisperiod kan synas i bebyggelsemönster i södra Malmöområdet från yngre folkvandringstid och äldre vendeltid. Malmö har varit ämne för flera omfattande uppdragsarkeologiska undersökningar de senaste årtiondena som ger ett bra underlag för att närmare kunna studera bebyggelse och gårdar i olika etapper över tid. En fallstudie görs i området för orterna Svågertorp och Lindängelund, vilka kan erbjuda en inblick i närområdets bebyggelsemönster och organisation av landskapet under 500-talets mitt. Syftet är också att ta reda på om krisen kan ha fört med förändringar i sociala hierarkier och äganderätten till land, samt hur dessa förändringar i så fall uttrycks i det arkeologiska materialet. Frågeställningar som har formulerats för arbetet är:

- Kan en krisperiod urskiljas i bebyggelsemönstren i Svågertorp och Lindängelund från mitten av 500-talet?
- Kan förändrade bebyggelsemönster säga någonting om förändringar i sociala hierarkier och rättigheter till land som följd av krisen? I så fall vad?

1.3 Forskningshistorik

Klimateventet år 536 har uppmärksammats mer och mer inom diskussioner i arkeologi och historia de senaste decennierna, kanske som en naturlig följd av att vår tids klimatfrågor har blivit allt mer aktuella samt att kunskapsläget om katastrofens omfattning har ökat. Emellertid är korrelationen mellan det arkeologiska materialets beskaffenhet och klimateventet under 500-talet inte diskuterad och utvärderad i någon större utsträckning, men några har tagit sig an ämnet:

Bo Gräslund har kopplat klimateventet år 536 till berättelserna om Fimbulvintern i den nordiska mytologin, som föranleder Ragnarök och gudarnas undergång. Sagorna berättar dramatiskt om hur solens strålar inte skiner och att det går tre kalla vintrar i rad utan en sommar mellan dem.

Gräslund argumenterar för möjligheten att sagorna om Fimbulvintern kan vara baserade på verkligheten om klimatkatastrofen år 536 och att de vittnar om en mycket svår tid i Skandinaviens historia (Gräslund 2007; 2018).

Andrea Maraschi har följt upp Gräslunds hypotes om Fimbulvintern där hon har studerat hur texterna i Snorres Edda och den poetiska eddan stämmer överens med effekterna av klimatkatastrofen år 536 på det tidigmedeltida Europa. Maraschi argumenterar också för hur berättelserna om Fimbulvintern kunde fungera som ett kollektivt socialt minne för att påminna människor om en svår tid i historien och samtidigt förbereda dem på kommande svåra tider (Maraschi 2019).

Klimatforskaren och historikern Fredrik Charpentier Ljungqvist har sammanställt klimatologisk och historisk forskning från flera delar av världen för att försöka ge en tydligare bild av hur klimateventet 536 kan ha påverkat planeten och samhällen. Charpentier Ljungqvist har bidragit med en utökad förståelse för klimatkatastrofens omfattning samt hur den kan relatera till samtida känd historia och förändringar i det arkeologiska materialet (Charpentier Ljungqvist 2015; 2017).

Daniel Löwenborg har utifrån Gräslunds hypotes vidare studerat hur en sådan omfattande klimatnedgång kan ha påverkat den sociala utvecklingen i Mälardalsområdet under mitten av 500-talet ur ett landskapsperspektiv, samt hur detta syns i det arkeologiska materialet (Löwenborg 2010; 2012).

Frode Iversen har undersökt hur några av de större undersökta järnåldersboplatserna i östra Norge påverkades och förändrades runt tiden för 530-talets klimatevent. Utifrån det arkeologiska materialet diskuterar han hur strategin för jordbruksproduktionen kan ha förändrats till följd av klimateventet och smittspridning när boplatser överges och omorganiserats under 500-talets mitt (Iversen 2017).

Löwenborgs och Iversens studier fick mig att undra om ett liknande perspektiv går att applicera på tolkningen av arkeologiskt undersökt bebyggelse i Skåne från mitten av 500-talet. Även om klimateventet 536 tidigare har vidrörts som en tänkbar anledning till vissa förändringar och avvikelser i materialet (t.ex. Schmidt Sabo & Söderberg 2019; Strömberg & Carlie 2012), har detta inte diskuterats helt utförligt eller fått tillfredställande uppmärksamhet vid tolkningar och slutsatser.

1.4 Teori

Den huvudsakliga utgångspunkten för studien är att förändringar i bebyggelsemönster under 500-talets mitt bör spegla förändrade omständigheter till följd av klimatkatastrofen och smittspridningen under 530-och 540-talen (Gräslund 2007, 2018; Charpentier Ljungqvist 2015; 2017). Därför kommer inte materialet i någon större utsträckning att tolkas utifrån andra faktorer som också potentiellt kan ha påverkat samhällsutvecklingen parallellt med en period av kriser. Trots att det finns vissa problem med att separera anledningarna bakom en nedgångsperiod och sociala förändringar under mitten av 500-talet, vill jag ändå hävda att klimateventet 536 och efterföljande smittor bör ha varit en huvudanledning till dessa.

Den andra utgångspunkten är att markanta förändringar i bebyggelsemönster, utifrån vad vi vet om äganderätt under järnåldern, också bör kunna spegla förändringar i äganderätt, sociala hierarkier och aktörskap i ett lokalsamhälle. Med aktör menas här den kontrollerande enheten eller gården, som enligt rådande hegemoni har makten att påverka och prägla landskapet och samhället efter sina behov och viljor. Aktörskapet kan också vara underordnat, genom att en enhet kan vara ekonomiskt och socialt underställd en annan enhet och därmed representerar aktörskapet sekundärt, exempelvis som en mindre gård som lyder under en större gård med inflytande i närområdet. Vid plötsliga och omvälvande skeden i ett samhälle kan sociala strukturer, relationer och aktörskap förändras snabbt för att fylla de tomrum som uppstår vid exempelvis en avfolkad bygd till följd av en kris (Löwenborg 2012). En sådan förändring i aktörskapet kan leda till nya rumsliga och mentala strukturer som påverkar ett helt landskap och i vilken riktning och hastighet samhällsförändringen går. Jag ska härnäst i avsnitt 1.4.1 och 1.4.2 vidare utveckla hur kriser kan påverka organiseringen av samhällen, hur sociala förändringar kan speglas i en förändrad bebyggelsestruktur samt hur olika aktörer och enheter här definieras i det arkeologiska materialet.

1.4.1 Effekter av krisperioder

Det sägs ibland att kriser och möjligheter går hand i hand. En kris eller en orolig period lägger ofta grunden för någonting nytt att växa fram och ta plats i det gamlas ställe. Samhällskriser av olika slag har historiskt sett visat oss kunna leda till snabbare sociala, politiska och ekonomiska förändringar och omstruktureringar av samhällen som annars skulle motsätta sig dessa förändringar. Sovjetunionens upplösning 1991 och den inträdande oligarkin är ett bra exempel på hur en social krisperiod ledde till att ekonomiska resurser omfördelades på så sätt att en

mindre grupp välbärgade människor tillskansade sig enorma rikedomar och makt på den stora massans bekostnad (Löwenborg 2012, s. 3).

Naturkatastrofer som tsunamin i Indiska oceanen år 2004 och stormen Katrina i New Orleans 2005 visade också att snabba politiska reformer kunde klubbas igenom som annars inte skulle ha samma möjlighet till genomslag. De visade även att tomrummen som lämnades kvar, förutom att sörjas, också sågs som en marknadsekonomisk möjlighet att utnyttja och använda för att stimulera den lokala marknaden (Löwenborg 2012, s. 4).

Digerdöden under mitten av 1300-talet kan ses som en av de största kriserna i Europas historia någonsin. Effekterna av pestepidemin digerdöden används ibland för att illustrera vilka effekter en omfattande kris kan ha på samhället, och har också använts som jämförelse för att försöka förstå vilka sociala, ekonomiska och politiska effekter och förändringar som klimatkatastrofen år 536 och efterföljande pestepidemi kan ha medfört i Europa och Skandinavien (Löwenborg 2012, s. 4). Det finns vissa problem med att göra direkta jämförelser mellan effekterna av digerdöden och klimatkatastrofen under 500-talet, men trots olikheterna dem emellan kan en analys av digerdödens effekter ge oss en fingervisning om vilka möjligheter en social kris kan orsaka.

Effekterna på samhället och antalet döda under digerdöden varierade mellan olika platser i Europa, men så mycket som halva Europas befolkning kan ha dött under pestepidemin mellan åren 1347 och 1353 (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 97; Christakos et al. 2005; Myrdal 2003, s. 245). Den största förändringen som digerdöden förde med sig var den avsevärt minskade befolkningen, vilken ledde till en minskad tillgänglighet till arbetskraft och färre brukade arealer, främst i områden med lägre kvalitet på åkermarkerna (Lindkvist & Ågren 1985, s. 46). De långsiktiga effekterna som krisen medförde är svåra att helt reda ut även om det finns vissa tydligare drag. Under slutet av 1300-talet höjdes böndernas ställning och löner något gentemot tidigare som följd av bristen på arbetskraft. Nu blev deras arbete högre värderat än innan. De högre stånden motsatte sig detta genom att försöka reglera böndernas löner till samma nivå som tidigare (Horrox 1994, s. 312; Löwenborg 2012, s. 4f.). Vissa aristokrater och markägare fick det svårare ekonomiskt till följd av böndernas ökade aktörskap och självbestämmande, medan andra gjorde stora ekonomiska vinster på att ta stora obrukade landområden i anspråk till ett mycket lågt pris. Under det sena 1300-talet och 1400-talet växte flera enormt rika adelsätter fram i Skandinavien (Harrison 2000, s. 141), kanske som ett resultat utav möjligheterna som krisen hade medfört.

Förändringar i användandet av land är intressant i sammanhanget. Stora mängder brukbar mark bör ha funnits tillgänglig efter att en så stor del av befolkningen dog i pesten. Eftersom markerna låg tillgängliga eller brukades mer omfattande av färre men större landägare, minskade troligen behovet av att upprätthålla en tydligt markerad hävd av äganderätt i de öppna markerna (Carelli 2012, s. 381; Haddock & Kiesling 2002, s. 573; Myrdal 2011). Bristen på arbetskraft gjorde arbete mer eftertraktat och högre betalt. Detta orsakade ett skifte i produktionen från väldigt arbetskrävande jordbruk till en mer markkrävande produktion med exempelvis ökad djurhållning (Salvesen 1979, s. 176; Poos 1991, s. 9; Lindkvist & Ågren 1985, s. 46). Förlusterna orsakade av krisen verkar på så sätt ändå ha kompenserats genom skiften i egendomsrättigheter och regleringar i jordbruksproduktionen (Löwenborg 2012, s. 5).

1.4.2 Samband mellan bebyggelsemönster och social organisation

När bebyggelsemönster studeras är det ofta gården som sätts i fokus som en central enhet i landskapet. En gård kan definieras som en ekonomisk och social enhet som utgörs av ett långhus där en familj eller släkt lever, ofta i generationer. Läget för gården är rumsligt avgränsat i landskapet och kan bestå av en eller fler gårdar med husbyggnader, ekonomibyggnader, hägn och brunnar (Carlie & Artursson 2005, s. 163ff.; Fallgren 2006; Welinder 2009, s. 107f., 195, 217f.).

En järnåldersby innefattade ofta två eller fler gårdar som låg nära varandra och var sammanknutna genom sociala nätverk och relationer som manifesterades i gemensamt arbete och eventuellt en social hierarki. Platser med rituella förtecken som gravplatser och offerplatser kunde också fungera som gemensamma tidsnoder (Strömberg & Carlie 2012, s. 108), som skapade en samhörighet och identitet hos människorna i byn och omgivningarna med en anknytning bakåt i tiden.

Förändringar i bebyggelsemönster och även i användandet av grav- och offerplatser kan ses som ett förkroppsligande av samhällsförändringar som också kan spegla avsikterna bakom ett visst agerande. Utifrån detta perspektivet kan en modell för att rumsligt organisera ett landskap ersättas med en ny modell, där skiftet ses som en brytpunkt i en social omstrukturering av samhället. Den typen av förändringar i bebyggelsemönster i ett landskap kunde exempelvis ske när en ny familj eller gruppering gjorde anspråk på ledarskapet i en by eller bygd. Även användandet av rituella akter i samband med sociala handlingar, som invigning eller stängning av ett hus, eller stängningsritual för en brunn, skulle kunna ses som en taktisk manöver från det ledande skiktet för att konkurrera om och utöva maktinflytande (Strömberg & Carlie 2012, s. 108).

Det arkeologiska materialet är inte alltid tydligt, och den som tolkar materialet bör ha en kritisk hållning till materialets representativitet. Om vi ska kunna tolka bebyggelse eller annat material utifrån ett perspektiv på sociala förändringar behöver vi först klargöra hur materialets karaktär ser ut och förändras över tid i mer generella termer. Till exempel om husens längd och area används för att mäta nivåer av status och välstånd mellan olika gårdsheter och tidsperioder, behöver vi först redogöra för hur stora olika gårdar kunde vara för att få en relevant utgångspunkt i tolkningen (Strömberg & Carlie 2012, s. 108f.).

Särskilda egenskaper och företeelser vid gårdarna tolkas också utifrån funktioner som symboler för välstånd och status, som kan påvisa sociala eller ekonomiska skillnader mellan olika gårdsheter. Sådana företeelser kan tillsammans med gårdsheternas storlek och utformande hjälpa oss att måla upp en bild av bebyggelsens och landskapens rumsliga och sociala organisation, samt förändringar av dessa (Strömberg & Carlie 2012, s. 109).

Eftersom källmaterialets karaktär och omfattning varierar har gårdarnas enskilda areal inte gått att urskilja. Därför baseras tolkningen av social organisation på husens längd och storlek (Strömberg & Carlie 2012, s. 109). Tolkningen ligger också förankrad i tidigare studier av hus och bebyggelse från järnålder i Sydsandinavien och Skåne. De har visat att samtidigt som generella förändringar sker i bebyggelsens karaktär finns också stora variationer i husens storlek. De mindre husen kan ha en längd på mellan 8 och 15 meter medan de riktigt stora husen kan ha en längd på över 40 meter (Artursson 2005; Carlie & Artursson 2005).

Bortsett från husens längd har också bebyggelsen delvis tolkats utifrån de olika företeelserna hos gårdarna som kan markera skillnader i välstånd och status. Dessa utgörs av förekomsten av hägn som omgärdar gårdar, hallar, gårdsnära gravplatser, finkeramik, metallföremål, metallhantverk samt rester av rituella nedläggningar och ceremonier på gården, i gropar eller i brunnar. Det finns en viss problematik kring hur dessa olika funktioner och företeelser bör tolkas, eftersom vi inte vet exakt vad de innebar för den sociala ordningen i sin samtid. Men likt hur vi tilldelar olika attribut vissa egenskaper som vi anser självklara, bör vi kunna utgå ifrån att företeelser som exempelvis spår efter hantverk, hägnader och ritualer bör kunna representera en manifestation av olika gårdsheters och aktörers handlingskraft, ambition samt hävd av markrättigheter och resurser gentemot andra gårdar i bygden (Strömberg & Carlie 2012, s. 109).

Begreppet storgård brukar användas för de största gårdsheterna, som i regel var sätesgårdar som drevs av underställda bönder, trälar eller livegna. Storgårdar kunde vara av olika karaktär

och kunde representera både ett lokalt markägande socialt skikt eller fungera som en fjärrstyrd förvaltande gård åt en regional överhöghet eller makthavare. Storgårdar kunde inhysa en eller flera familjer och hushåll. För att definieras som en storgård ska två av följande kriterier uppfyllas vid en arkeologisk bedömning: Stora boningshus, varierad bebyggelse på gårdsläget, stor gårdstomt, förekomst av prestigeföremål, spår av festmåltider eller specialiserat hantverk (Schmidt Sabo & Söderberg 2019, s. 9).

1.5 Material och metod

De senaste årtiondena har arkeologiska undersökningar i Malmöområdet i samband med stora infrastrukturprojekt som Citytunnelprojektet och Öresundsförbindelsen bidragit med ett unikt underlag som möjliggör översiktsstudier och kronologiska sammanfattningar över alla tidsperioder i Malmös historia (Björhem & Magnusson Staaf 2006; Brink 2009; Carlie & Lagergren 2014; Eliasson & Kishonti 2007; Engelmark & Linderholm 2008; Friman 2008; Hadevik & Steineke 2009; Högberg et al. 2009; Jönsson & Persson 2008; Nilsson 2006; Nilsson & Rudebeck 2010; Rostoványi 2007; Sarnäs 2008; Schmidt Sabo & Söderberg 2019; Strömberg & Carlie 2012; Thörn 2007). Mellan åren 2008 och 2010 utförde Riksantikvarieämbetet UV Syd arkeologiska undersökningar i Lindängelund och Svågertorp i södra delen av Malmöområdet. Där påträffades bland annat lämningar av bebyggelse, gravar och offerplatser från äldre och yngre järnålder fram till medeltid (Carlie & Lagergren 2014), vilket ger en bra grund för att studera järnåldersbebyggelse ur ett diakront perspektiv för att kunna se kontinuitet och förändringar över tid. Bo Strömberg & Anne Carlie (2012) har sammanställt områdets bebyggelsefaser och förändringar genom hela järnåldern, vilket möjliggör den aktuella fallstudien.

Studien baseras på litteratur och rapporter över undersökta bebyggelsemönster i Malmöområdet, där en fallstudie görs i området vid Lindängelund och Svågertorp. Fokus ligger på tiden kring 500-talets mitt för att se om det sker förändringar som kan härledas till effekterna av klimatkatastrofen år 536. Metoden är inspirerad av Daniel Löwenborgs arbetssätt för att spåra sociala förändringar i Mälardalen till följd av samma klimatkatastrof (Löwenborg 2012), där förändringar observeras i det arkeologiska materialet under mitten av 500-talet och analyseras mot bakgrunden av en klimatkatastrof och krisperiod.

Uppsatsen är uppbyggd så att läsaren i kapitel 1 och 2 först ska få en inledande bakgrund och översikt till frågeställningarna, de teoretiska utgångspunkterna, forskningsunderlaget samt den

historiska och klimatologiska kontexten. Översikten efterföljs sedan av analysen i kapitel 3 där området för fallstudien och materialet presenteras. För att studera förändringar i bebyggelsen i undersökningsområdena i mitten av 500 talet presenteras bebyggelsen i två faser. En fas som täcker folkvandringstid år 400–550 (Fas 1), och en fas som täcker den tidigare delen av vendeltid år 550–700 (Fas 2). Slutligen i kapitel 4 diskuteras analysens resultat och slutsatser mot bakgrunden av de teoretiska utgångspunkterna och frågeställningarna.

1.5.1 Avgränsningar och källkritik

Studien avgränsar sig till att i huvudsak studera folkvandringstida och vendeltida lämningar efter bebyggelse i Svågertorp och Lindängelund mellan år 400 och 700 e.v.t. Delvis eftersom perioderna som studeras är relativt fyndfattiga i undersökningsområdet, men också för att jag anser att bebyggelsemönster, storlek på hus samt andra gårdsanknutna attribut tillhör en av de fyndkategorier som bäst kan representera social organisation och hierarkier. Andra platser, fynd och attribut används också som paralleller till bebyggelsen för att ge ett större perspektiv på diskussioner och slutsatser, men dessa får en sekundär innebörd för arbetet.

Undersökningsområdet för fallstudien omfattar en areal på ungefär 300 hektar och utgörs av ett område på 2,5 km i öst-västlig riktning och 1,2 km i nord-sydlig riktning, med Svågertorp i västra delen av området och Lindängelund i östra delen (Strömberg & Carlie 2012, s. 112). I samband med de arkeologiska undersökningarna av området vid järnåldersbyarna Svågertorp och Lindängelund har det sedan 1990-talet här påträffats gårdsbebyggelse med långhus, ekonomibyggnader, brunnar och hägnader. Det finns sammanlagt 92 långhus som har tolkats som huvudbyggnader för gårdar, och cirka 30 andra byggnader som ekonomibyggnader, uthus, grophus och eventuellt andra funktioner daterade till mellan 400 f.v.t. och 700 e.v.t. En kronologisk indelning har gjorts av husbyggnaderna baserat på C14-dateringar och hustypologier. Med hjälp av ArcGis har en databas skapats över bebyggelselämningarna, deras dateringar och deras geografiska information, vilket har gjort det möjligt att studera en indelning av bebyggelsen i olika faser och bilda sig en uppfattning om rumsliga hierarkier i olika tidsperioder (Strömberg & Carlie 2012, s. 113).

Det finns vissa problem med att förstå kronologiska och hierarkiska mönster utifrån huslämningar. Trots de omfattande arkeologiska undersökningarna i analysområdet är inte hela området totalt undersökt, vilket teoretiskt sett skulle kunna utelämna vissa viktiga detaljer i bebyggelsen som potentiellt skulle kunna förändra en tolkning. Vidare finns vissa svårigheter med hur förändringar i bebyggelsemönstret bör tolkas. Vilka förändringar i materialet som är

effekter av kriser eller sociala omvälvningar och vilka som är mer generella samhällsförändringar kan vara svåra att separera i en helhetsbild av den historiska kontexten.

En annan brist är avsaknaden av kompletta pollensekvenser från mossarna i undersökningsområdet som täcker folkvandringstiden och vendeltiden. Dessa skulle kunna bidra till att kunna spåra eventuella förändringar i markanvändning som hade kunnat förstärka bilden av effekterna av klimateventet och bebyggelsens omläggningar. Även mer osteologiskt material från samtida gravar skulle kunna utvidga tolkningen av undersökningsområdet under de berörda perioderna, men det finns knappt något (Strömberg & Carlie 2012). Bioarkeologin skulle här verkligen kunna vara en nyckel till att få ett större grepp om de förändringar som sker, så som svar på frågor om förändrad kosthållning eller sjukdomar hos människor under 500-talet. Snävare dateringar och kvantitativ information om det animalosteologiska materialet hade också bidragit till förståelsen av eventuella förändringar i kost, djurhållning och jordbruk.

2. Översikt

2.1 Nedgångsperiod och oroligheter mellan 300- och 700-tal

Vid 300 och 400-talet e.v.t. sjönk medeltemperaturen globalt gentemot tidigare århundraden och påbörjade en period av kallare klimat i många delar av världen som varade ända till 700-talets slut. Norra och västra Europa blev också fuktigare under perioden med en utbredning av sumpmarker och översvämmade floder på vissa platser, medan Sydeuropa och de centralasiatiska steppområdena tycks ha blivit torrare till följd av förändrade frekvenser i nederbörden (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 25f.; 2017, s. 126f., 129). Det finns tydliga belägg för en långsiktig klimatnedgång i pollenanalyser både från Europa, Kina, Nordamerika och Grönland. Exempelvis visar pollenanalyser från glaciärer och sjöbottnar i Alaska att sommartemperaturen där kan ha sjunkit med så mycket som 3 grader, och troligen mer under andra tider på året (Charpentier Ljungqvist 2017, s. 126). Kulmen av nedkylningen skedde under mitten av 500-talet och bör ses som en separat händelse och ytterligare förstärkande av den längre klimatnedgångsperioden, vilket diskuteras vidare i avsnitt 2.2. Klimatnedgången mellan 300- och 700-talet kan, tillsammans med bland annat den justinianska pestepidemin mellan 500-och 700-talet, ses som en av flera orsaker till att befolkningstillväxten och bebyggelseexpansionen i flera delar av Europa och Asien stannade av under folkvandringstid, och ledde till avsevärt minskad befolkning i många områden under hela perioden (Charpentier Ljungqvist 2017, s. 127).

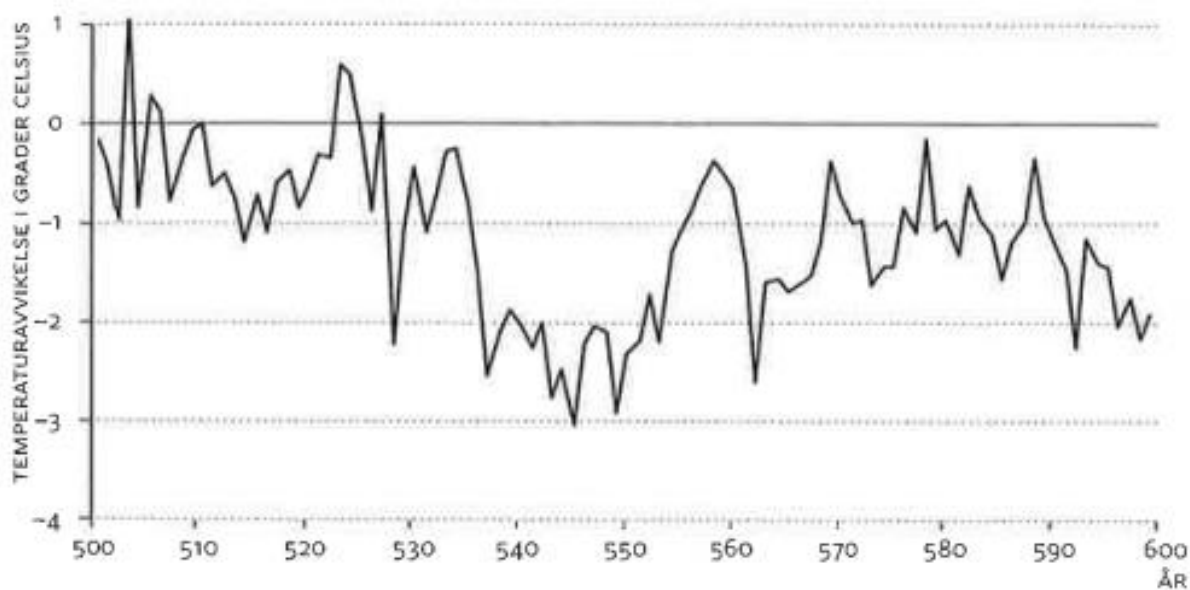
Inte bara klimatet var oroligt mellan 300-och 700-talet. Dramatiska händelser på den europeiska kontinenten gav ringar på vattnet och destabiliserade många samhällen som följd. Hunnernas invasion av östra Europa från de eurasiska stäpperna under slutet av 300-talet startade en kedjereaktion av folkstammar som flydde undan anfallarna och vandrade långväga för att hitta nya områden att erövra och bosätta sig i. Detta blev startskottet och upphovet till folkvandringstiden (cirka år 400–550). Folkvandringstiden kallas ibland för följenas tid, och kom att röra om hela Europas politiska och sociala arena där följena drog fram kors och tvärs och skapade nya kungadömen och hierarkier (Carlsson 2015, s. 179; Hedeager 2011, s. 33–37). Hunnernas förflyttningar västerut kan eventuellt ha varit en reaktion på den ökande torkan på de eurasiska stäpperna (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26), och kan ses som en omvälvande kraft och bidragare till det västromerska rikets fall omkring 476 e.v.t (Hedeager 2011, s. 34). Västroms fall blev ytterligare en destabiliserande faktor som luckrade upp mycket av de tidigare tryggare politiska och ekonomiska nätverken i Europa och låg till grund för stora sociala, ekonomiska, politiska och kulturella förändringar.

Skandinavien under perioden 300-tal till 700-tal e.v.t präglades, trots oroligheterna, av stora kontraster och lokala variationer. Motsägelsefullt nog kallas perioden som folkvandringstiden utgör för ”Nordens guldålder”. Detta hänvisar till elitens uppvisande och cirkulerande av dyrbara guldföremål och lyxartiklar, vilka präglar perioden tillsammans med uppförandet av mäktiga vapengravar och en intensifiering av de sociala hierarkierna. Men samtidigt som eliten uttrycker sig med stora materiella rikedomar och statusföremål från sina storgårdsmiljöer och framväxande centralplatser, så ser vi också en tydlig nedgång i bebyggelsen på många platser (Strömberg & Carlie 2012, s. 105).

2.2 Klimatkatastrofen år 536 och den justinianska pestepidemin

År 536 e.v.t. påbörjades vad som ibland kallas för den senantika lilla istiden, som troligtvis blev den kallaste perioden på norra halvklotet och kanske globalt på två tusen år. Anledningen till den plötsliga klimatkatastrofen och nedgången år 536 var mest troligt ett mycket stort vulkanutbrott någonstans på planeten. Det följdes möjligen av ett till utbrott år 537, och sedan av ytterligare minst ett ännu större utbrott år 540 som förlängde katastrofens effekter ända till ungefär år 545. Vulkanutbrotten orsakade stora moln av vulkaniska aerosoler i atmosfären som skymde solen och mörklade delar av jordens yta. Mörkläggningen ledde till att temperaturen sjönk med flera grader under somrarna och kanske mer under vintrarna (se fig. 1). Årsringarna från träd som växte under perioden visar på exceptionellt dålig årstillväxt, och simuleringar

baserade på trädens årsringar samt analyser av iskärnor visar att temperaturen kan ha sjunkit med upp till 3 eller 4 grader under somrarna i norra Skandinavien gentemot vanliga år, och att de kallare somrarna varade in i 550-talet (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26; 2017, s. 136, 139; Büntgen et al. 2016; Gräslund 2007, s. 109f.; 2018; Sigl et al. 2015). Molnen av vulkandamm i atmosfären hindrade även avdunstningen från sjöar och våtmarker, vilket bidrog till en högre luftfuktighet och stigande grundvattennivåer som bredde ut mossarna och eventuellt också orsakade mer regn (Berglund 2003; Charpentier Ljungqvist 2017, s. 139). En sådan skillnad i temperatur och fuktighet under somrarna kan få förödande konsekvenser för skördar och djurens bete. Årsringar från flera delar av övriga norra Europa, norra Asien och delar av den amerikanska kontinenten bekräftar en överensstämmande bild av en plötslig klimatnedgång och nedkylning av somrarna under en tioårsperiod från år 536, med vissa variationer mellan åren (Scuderi 1990; Briffa et al. 1990; 1992; Baillie 1994; 1999; Eronen et al. 1999; Hughes et al. 2001; d'Arrigo et al. 2001a; 2001b; Gunn 2000; Larsen et al. 2008).

Figur 1. Uppskattade sommartemperaturer i Centraleuropa under 500-talet rekonstruerade utifrån ringvidderna hos fossila och levande träd från Alperna, i relation till medeltemperaturen för juni, juli och augusti mellan åren 1961–1990. En tydlig och långvarig period av nedkylning syns efter vulkanutbrotten år 536 och 540 (Diagram: Fredrik Charpentier Ljungqvist 2015, s. 25).

Skriftliga källor från flera olika platser på norra halvklotet omnämner climatevenet under 500-talet och vittnar om människors direkta uppfattning av dess effekter. Källorna berättar om att människor drabbades av svår missväxt såväl på Irland som i Kina. I Kina nämns år 536 att det

snöade i flera områden under sommaren. Norra Europa och Skandinavien bör ha drabbats lika hårt, men saknar förutom Irland samtida skriftliga källor (Charpentier Ljungqvist 2017, s. 140f.). Från södra Europa och Egypten finns dock en rad senantika källor som talar om en lång solförmörkelse och köldperiod under åren 536 och 537. Kända namn bland författarna till texterna är bland andra Cassiodorus, Prokopios, Johannes av Efesos, Zachariah från Mytilene och Johannes Lydos. De skriver förundrat och överensstämmande från flera olika håll runt medelhavsområdet om hur solens strålar inte har någon verkan, att det är kallt och att skördarna inte mognar. Det synliga fenomenet beskrivs i de olika källorna som att det varar i en period på mellan ungefär ett och två år (Gräslund 2007, s. 101–105). Två uteblivna skördesäsonger mellan tre kalla vintrar måste ha varit ett hårt slag mot befolkningen, särskilt på norra breddgrader.

Som har nämnts ovan har 500-talets klimatnedgång under senare decennier kopplats till de fornnordiska berättelserna om Fimbulvintern, vilka hänger samman med myten om Ragnarök och gudarnas undergång i den fornnordiska mytologin (Gräslund 2007; 2018; Maraschi 2019). I sagorna står det berättat om tre vintrar i rad utan någon riktig sommar mellan dem. Det beskrivs också att solen inte har någon verkan, att havet stiger över landen och att snöfall och kalla vindar plågar människorna (Hultgård 2004; Sturlasson & Fritiofsson 2015 s. 287). Snöfall, kyla och vindar bör i sig inte ha varit något ovanligt för människorna i Skandinavien, därför bör omfattningen av ovädret och kölden som beskrivs ha varit långt utöver det vanliga för att upplevas som så pass hotande (Gräslund 2007, s. 96). I dikten Vaftrudnismal från den poetiska eddan, frågar Oden jätten Vaftrudner vilka människor som lever kvar när den beryktade Fimbulvintern når sitt slut, vilket för tankarna till en minskad befolkning som följd av climateventet (Gräslund 2007, s. 97; Sturlasson & Fritiofsson 2015). Beskrivningen av Fimbulvintern är på flera sätt överensstämmande med både vittnesmålen från de senantika källorna och den klimatologiska forskningen om 500-talets climatevent. Kanske är det så att berättelserna om Fimbulvintern vittnar om det sociala minnet efter katastrofen som levde kvar i folksägner (Maraschi 2019).

Den justinianska pesten bröt också ut i östra medelhavsområdet under början av 540-talet och spreds vidare till Europa, Nordafrika och Mellanöstern. Smittan kan sammanlagt ha orsakat upp till hundra miljoner människors död, vilket var ungefär en tredjedel av Europas befolkning (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26f; 2017, s. 47f.; Gräslund 2007, s. 110). Dock menar Gräslund att effekterna på samhället, befolkningen och ekonomin som orsakades av pesten och klimatkatastrofen inte går att hålla isär från varandra (Gräslund 2007, s. 110). Spridandet och effekterna av pestsmittan bör också ses som en del av klimatkatastrofen under 530- och 40-talen,

eftersom det har konstaterats att miljökatastrofer kan orsaka spridandet av smittor när de smittbärande gnagarna ger sig ut på långa vandringsfärder för att fly exempelvis effekterna av ett vulkanutbrott (Keys 1999, s. 18f.; Stothers 1999). Pesten återkom i vågor mellan 500-och 700-talet vilket försvårade en återhämtning av befolkningen i de drabbade områdena. Tidigare har man ofta avvisat teorier om att pesten skulle ha slagit även mot norra Europa och Skandinavien (t.ex. Welinder et al. 1998, s. 311), men annan forskning påpekar att förutsättningarna har funnits för smittan att spridas även här (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 27; 2017, s. 47f.; Gräslund 1973, s. 278–284; 2007, s. 109f.). Pestbakterien *Yersinia Pestis* har dessutom påträffats i samtida massgravar från södra Tyskland och Frankrike (Drancourt et al. 2007; Wiechmann & Grupe 2005), vilket kan indikera att den även kan ha nått ännu högre upp i Europa. Smittkoppor spreds också troligen för första gången i Europa under andra halvan av 500-talet (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 27; Mühlemann et al. 2020), och kan i detta sammanhanget ses som ytterligare en av kriserna som avlöste varandra under perioden och tillsammans bidrog till nedgången.

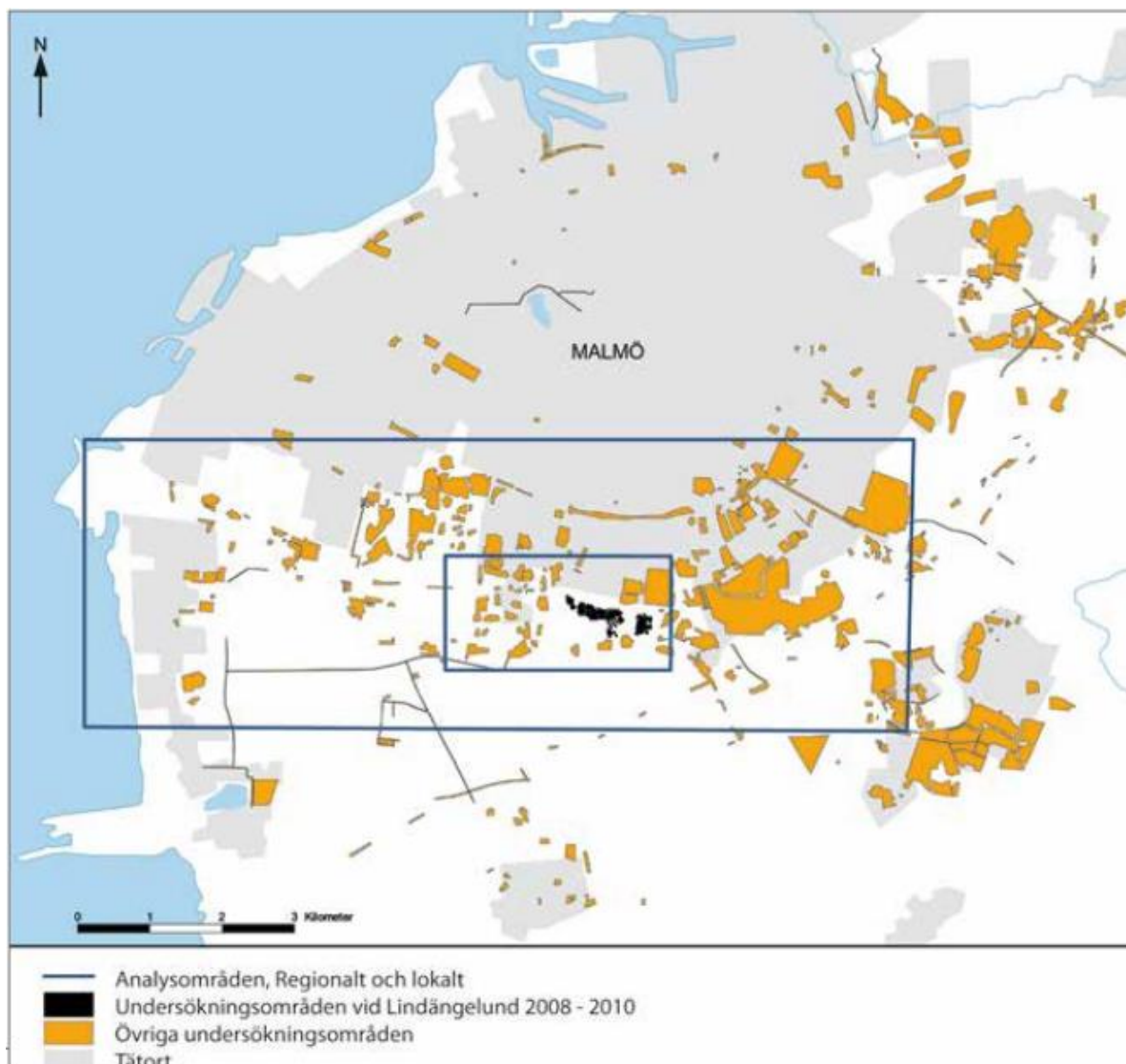
Nedgångsperioden och kriserna under 500 - talets mitt manifesterades bland annat genom att jordbrukslandskapen på flera håll verkar ha övergetts och vuxit igen under 500- och 600-talen, både i Kontinentaleuropa och Skandinavien (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26; 2017, s. 141; Welinder et al. 1998, s. 303, 309ff.). Igenväxandet av jordbrukslandskap speglar förutom ett minskat betetryck rimligtvis också avfolkningen av hela bygder och en omfattande befolkningsminskning generellt (Gräslund 2007, s. 110f.). I Sverige var igenväxningen mest markant i lite mer perifera områden som landets norra delar och det sydsvenska höglandet, där vissa bygder helt växte igen och övergavs. På liknande sätt växte också vissa landskap igen och verkar ha övergetts även i Norge och Danmark (Andersen & Berglund 1994; Berglund 2003; Iversen 2017; Welinder 1974, s. 253ff.). Pollensekvenser och arkeologiska material från Estland har visat att skördar blev förstörda kring åren 536–41, och att det skedde en minskning av befolkningen och sociala förändringar under mitten av 500-talet. Där har också den markanta ökningen av odlad råg under 500-tal och framåt tolkats som en direkt följd av klimatevenet (Tvauri 2014). I Finland verkar inte klimatnedgången ha slagit lika hårt mot samhället eftersom jordbruk endast utgjorde av en mindre del av människors levebröd. De mer mångsidiga näringarna som jakt, fiske och vilda växter gjorde troligen människor mer motståndskraftiga och mindre sårbara för plötsliga klimatförsämringar än människorna som i högre grad livnärde sig av jordbruk (Oinonen et al. 2020; Tvauri 2014).

3. Analys. Lindängelund och Svågertorp

Nedan presenteras undersökningsområdet för fallstudien som är Lindängelund och Svågertorp i södra Malmö. I det första avsnittet beskrivs områdets topografi, och i de två efterföljande avsnitten presenteras sedan områdets bebyggelse i två faser med brytpunkten i skiftet mellan folkvandringstid och vendeltid. Den första fasen avser perioden år 400–550, medan den andra fasen avser åren 550–700. Dateringarna för vissa byggnader och bebyggelsemönster överbryggar i viss mån skiftet mellan faserna, därför går det inte att separera all bebyggelse i faserna helt och hållet från föregående eller nästkommande tidsperiod. Den första fasen präglades fortfarande i viss utsträckning av resterna av en by som låg här under 300-talet, även om den glesades ut till spridda små gårdar redan under fasens tidigare del. På samma sätt påbörjades omstruktureringar igen under den senare delen av första fasen genom att skillnaderna mellan gårdarna började bli större, vilket fortsatte att prägla den andra fasen mer när flera gårdslägen också övergavs och nya etablerades (Strömberg & Carlie 2012). Fokus läggs därför vid att studera och analysera övergripande förändringar och omstruktureringar av bebyggelsen i övergången mellan de två faserna och som sedan präglar fas 2. Därför kommer inte omläggningen av bebyggelsen som präglar början av fas 1 att diskuteras eller tolkas här i någon större utsträckning, mer än att den får fungera som en kontrast mot fas 2 för att kunna diskutera förändringar. Figur 3 illustrerar bebyggelsens mönster och olika enheter i respektive fas.

3.1 Topografi

Lindängelund och Svågertorp ligger i södra utkanten av Malmöområdet i det kustnära inlandet cirka 5 kilometer från kusten, beläget mellan järnåldersbyarna Hyllie i väst och Fosie/Lockarp i öst. Analysområdet utgörs av ungefär 300 hektar mark som sträcker sig 2,5 kilometer i öst/västlig riktning och 1,2 kilometer i nord/sydlig riktning, där Svågertorp ligger i den västra delen och Lindängelund i den östra. Runt analysområdet finns även orterna Hyllie, Almhov, Fosie och Lockarp. Områdets naturliga topografi är flackt till svagt kuperad, där den västra delen vid Svågertorp ligger på 20 meters höjd över havet och sedan stiger österut till 25 och 30 meter över havet ungefär 1 till 1,5 kilometer inåt landet mot Lindängelund (Carlie & Lagergren 2014, s. 13; Strömberg & Carlie 2012, s. 112).

Figur 2. Analysområde Lindängelund och Svågertorp (Karta: RAÄ, Strömberg & Carlie 2012, s. 104).

Under förhistorisk tid låg jordarna här ovanpå alv av sand, silt och fläckvisa partier med lera. Det finns även små fickor i landskapet där vatten har ansamlats över tid och blivit till kärr och våtmarker som periodvis har använts som offerkärr (Carlie & Lagergren 2014; Strömberg & Carlie 2012). Pollenanalyser från bland annat brunnsediment visar att landskapet var öppet och i stor grad dominerat av jordbruk under äldre järnålder och vikingatid. Under äldre romersk järnålder odlades korn och troligen även vete, råg, emmer och lin. Vegetationen i landskapet verkar ha bestått av väldigt glest utspridda träd eller inga träd alls. Landskapet kan beskrivas som ört- och gräsrika betesmarker (Larsson & Lagerås 2014).

De osteologiska materialen har visat att nöt, får, svin, hund och häst förekom vid gårdslägena i området. Bland benmaterialet finns slaktavfall från griskultingar, årslamm, fjolårslamm, kalvar,

föl och även vuxna djur. Gårdarna har troligen bedrivit avel och producerat kött för egen konsumtion (Cardell 2014).

Bilden som växer fram av gårdarna i undersökningsområdet är en liknande bild som generellt har påvisats från undersökningar av sydsvenska gårdar under äldre järnålder (Strömberg & Carlie 2012, s. 112). En brist i materialet är att ingen tydlig bild kan förmedlas av vegetationshistoriken över vilda och odlade växter under bebyggelsens nedgångsperiod mellan ungefär år 300 och 700 e.v.t. Nedgången borde ha lämnat pollenspår i våtmarkerna i området men inga tydliga pollensekvenser eller data finns att tillgå än (Liljegren 2006, s. 27f., 36ff.). Emellertid kan vi anta att markerna i någon mån har vuxit igen vid en nedgångsperiod i bebyggelsen eftersom betestryck och odlade arealer då också bör ha minskat i viss utsträckning (Strömberg & Carlie 2012, s. 112).

3.2 Fas 1, år 400–550.

Under folkvandringstidens början förändrades den sociala och rumsliga organisationen hos flera bygder i Malmöområdet liksom i övriga västra Skåne. Sedan 300-talet hade kustnära bebyggelse flyttat längre österut inåt landet till de yttre backlandskapen och förts tätare samman till mindre byar. Den kustnära bebyggelsen skulle inte återetableras förrän under 700-talet. Samtidigt som bosättningarna vid kusten övergavs blev gårdarna fler inåt landet i områden som Lindängelund och Svågertorp, men i övrigt låg antalet gårdar i västra Skåne på ett lågt antal under hela perioden mellan år 400 och 700 (Schmidt Sabo & Söderberg 2019, s. 15, 18, 23).

Lindängelund gick från att ha varit en samlad by med storgårdar sedan romersk järnålder till att igen delas upp till mer glest spridda gårdar. På liknande sätt förändrades Svågertorp, där bebyggelsen i samband med spridningen också förflyttades till nya platser söder om färdvägen Vintrievägen. Bebyggelsens omläggning och spridning sammanföll också med att gårdarna blev mindre i storlek än tidigare. Förändringarna som skedde har tolkats som att hierarkierna mellan gårdarna i de tidigare små byarna jämnades ut och att de enskilda gårdarna fick ett ökat självbestämmande under perioden (Strömberg & Carlie 2012, s. 125).

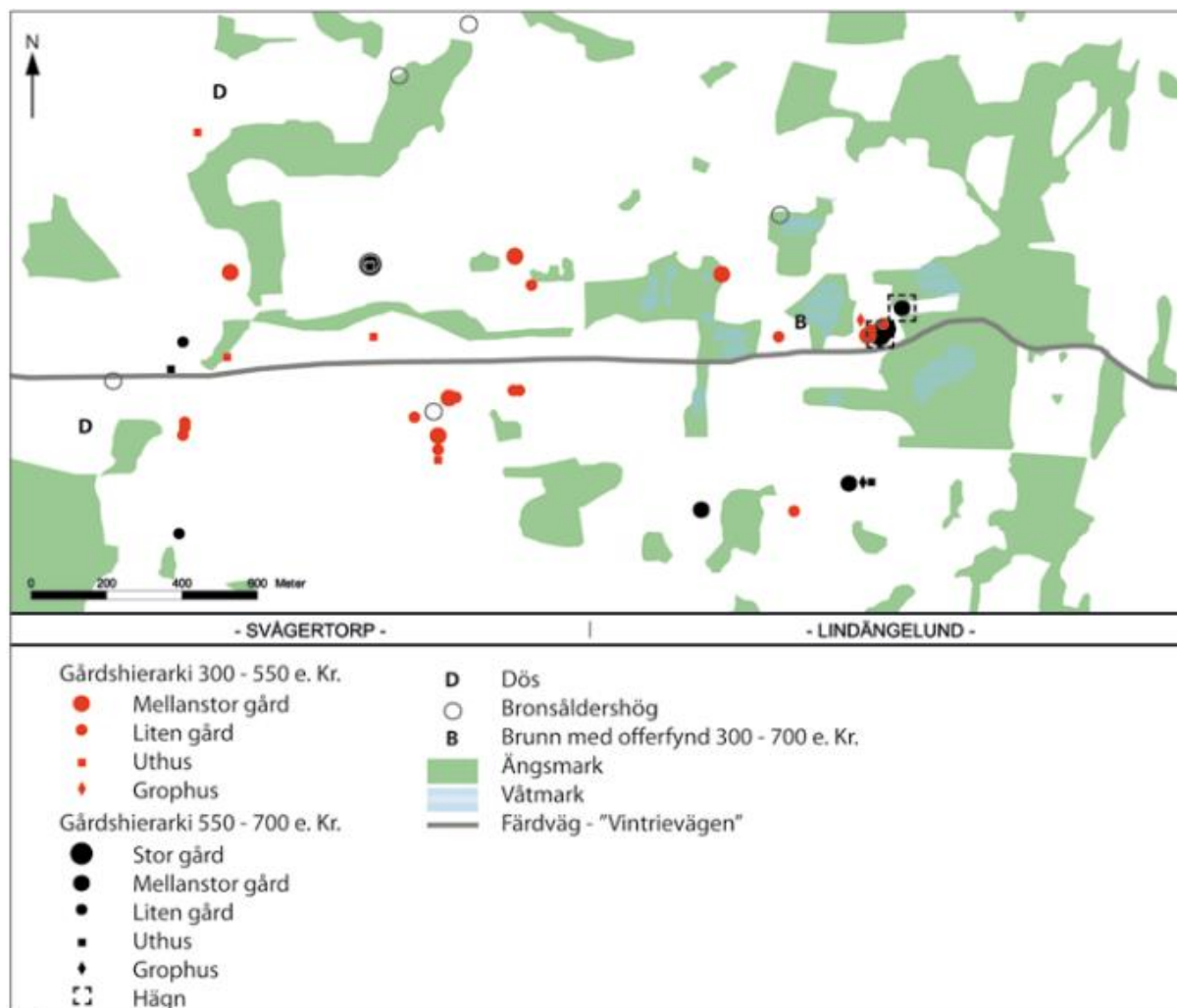
Samtidigt som gårdarna blev mindre blev de också fler till antalet. När de nya gårdarna byggdes upp på sina nya platser ökade antalet hus från 7 till 17 stycken i hela undersökningsområdet, varav 6 av dem räknas till kategorin mellanstora gårdar och de övriga 11 till kategorin små gårdar. Endast en av gårdarna hade ett hus som var längre än 20 meter, vilket var 21 meter

långt. I övrigt hade de nya husen ganska kläna längder på mellan 8 och 18 meter (Strömberg & Carlie 2012, s. 125).

De gårdsanknutna ritualerna upphörde samtidigt som omstruktureringen av bygden. Inga gravar, metallfynd eller rituella nedläggningar i gropar eller hus förekom vid undersökningarna av de nya husen, emellertid förekom det ibland nedläggningar i brunnar intill en offerplats i våtmarken som hade använts tidigare (Carlie & Lagergren 2010; Strömberg & Carlie 2012, s. 125).

Det ser motsägelsefullt ut som att området får en bebyggelseexpansion under folkvandringstid, när en generell nedgång annars är tydlig sedan 300-talet i hela närområdet. Etableringen av gårdar i södra Svågertorp kan hänga samman med att bebyggelsen vid Hyllie överges. Eftersom det påträffades tydliga stängningsceremonier av både långhus och brunnar på de äldre gårdarna i Lindängelund är det troligt att de revs. Andra gårdar i den gamla byn fortsatte att användas eller fick stå och förfalla när de nya gårdslägena etablerades (Strömberg & Carlie 2012, s. 125).

I Lindängelund uppfördes det 21 meter långa sektionshuset som hade en yta på 100 kvadratmeter, vilket är ungefär två tredjedelar av storleken som det föregående huset hade. Intill placerades ett till långhus som kan ha fungerat som bostadshus, och även ett delvis inhägnat grophus som talar för att man både har bedrivit jordbruk och hantverk på gården. Under senare delen av perioden kan en rumslig omorganisation urskiljas i områdets bebyggelse (Strömberg & Carlie 2012, s. 125f.), vilket det finns anledning att återkomma till.

Figur 3. Undersökt bebyggelse i Svågertorp och Lindängelund daterad till perioden år 300–700 e.v.t. indelad i två perioder med brytpunkt vid år 550 (Karta: RAÄ, Staffan Hyll 2012, i Strömberg & Carlie 2012, s. 126).

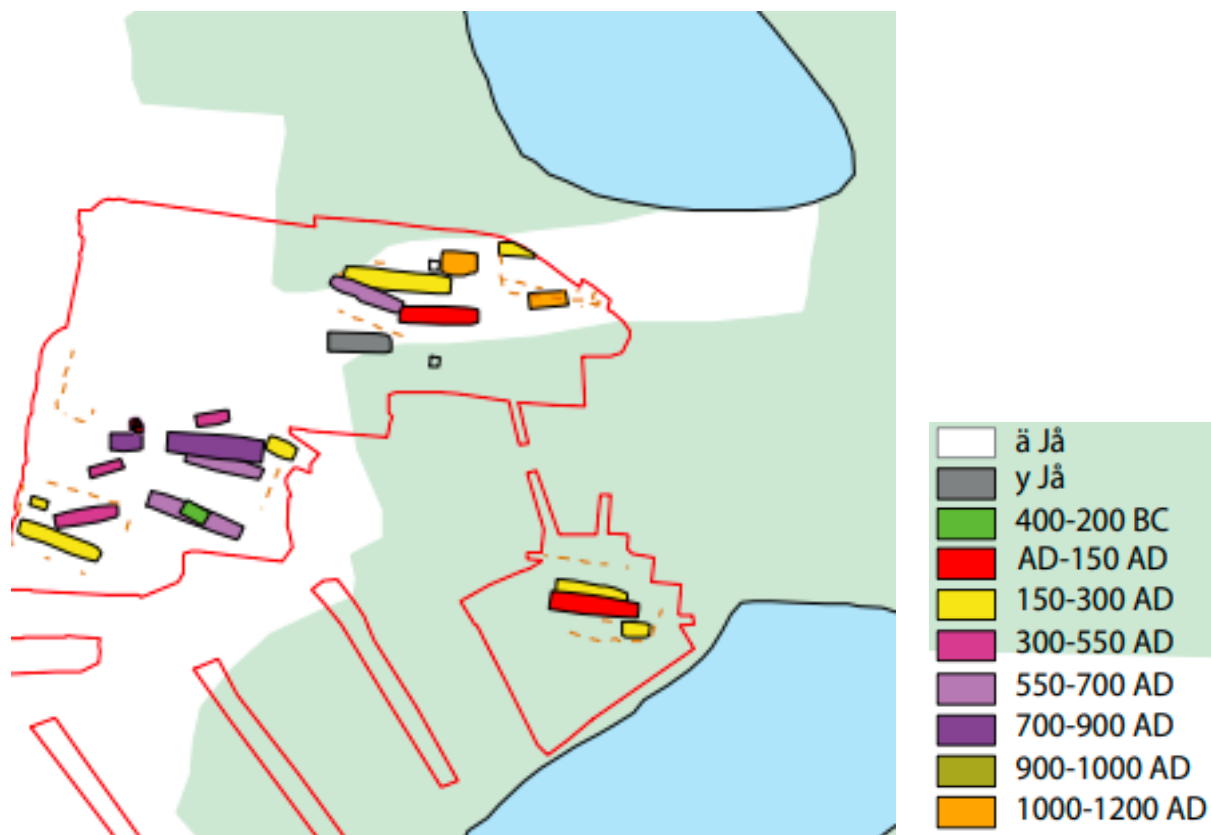
3.3 Fas 2, år 550–700.

Undersökningar av järnåldersbebyggelse i hela västra Skåne har visat att tiden mellan ungefär år 550 och 700 tydligt utmärker sig som perioden då gårdarna är minst i antal gentemot både föregående och efterkommande perioder. Flera bosättningar och mindre byar i närområdet övergavs och började inte användas igen förrän under 700-talet (Schmidt Sabo & Söderberg 2019, s. 15; Strömberg & Carlie 2012, s. 105).

Perioden mellan ungefär år 500 och 700 är den perioden då det finns minst antal långhus och gårdar i Lindängelund, Svågertorp och andra närliggande bygder. I området vid Lindängelund norr om färdvägen finns dock två gårdar av lite större storlek kontinuerligt under hela perioden

som också överbryggar periodskiftet till vendeltid runt 550 i och med byggandet av två nyare, större långhus, där det ena också fick ett hallrum (se fig. 3 och 4). Ett av de nya långhusen var 26 meter långt och kan ha uppförts under tiden sektionshuset från folkvandringstid ännu var i bruk. Det nya huset hade en större yta på 140 kvadratmeter (Strömberg & Carlie 2012, s. 126f.).

Senare byggdes det andra långhuset söder om och parallellt med det förra (Se fig. 4). Med uppförandet av det nya huset skapades en 500 kvadratmeter stor gårdsplan som avgränsades med ett hägn i öster. Det nya ännu större huset på 180 kvadratmeter hade sex rum där ett av dem utgjorde en hall på 30 kvadratmeter. I hallrummet var avståndet mellan paren av takbärande stolpar nio meter, vilket troligen har skapat ett mäktigt intryck vid gästbud. Nordöst om läget för de två större långhusen i Lindängelund uppfördes ytterligare en ny huvudbyggnad med en yta på 125 kvadratmeter (se fig. 4). Den nya gården omslöt av ett hägn som skapade en 600 kvadratmeter stor gårdsplan. Den sociala positionen verkar främst ha bekräftats från hallen i gården intill färdvägen. Emellertid visar dateringar av träföremål och benrester att våtmarken i öst kan ha använts för sporadiska offer med deponeringar av främst slaktrester av nöt och häst (Strömberg & Carlie 2012, s. 127).

Figur 4. Bebyggelsekronologi över gårdslägena vid den gamla byns centrala läge intill farleden vid Lindängelund 4 (Karta: Modifierad från RAÄ, Carlie & Lagergren 2014, s. 115).

Bebyggelsen hade förändrats från karaktären av en utglesad by till den hos ensamliggande enskilda gårdar eller par av gårdar. I området vid Lindängelund återanvändes den gamla byns läge där särskilt gårdsläget med de två större långhusen och hallen präglade landskapet under 500- och 600-talet. Under yngre vendeltid under 700-talet byggdes här ett 32 meter långt sektionshus på sammanlagt 240 kvadratmeter inklusive en hall på 60 kvadratmeter (Se fig. 4). Strömberg och Carlie menar att huset utgör huvudbyggnaden för en storgård, och markerar en maktförflyttning och en ökad hierarki mellan gårdarna i trakten (Strömberg & Carlie 2012, s. 127).

Alla de sjutton mindre gårdarna i Svågertorp och även kring Lindängelund som uppfördes i början av 400-talet, övergavs under 500-talets senare del och 600-talet samtidigt som några nya gårdslägen etablerades. Totalt dokumenterades sex långhus i Svågertorp från perioden, varav tre hade en längd på ungefär 10 meter. På ett av gårdslägena fanns två större byggnader med en längd på 27 respektive 18 meter, och en tillhörande ekonomibyggnad som har knutits till det mindre av dem. En liknande indikation om framväxten av en social hierarki mellan gårdarna syns även här liksom i Lindängelund (Strömberg & Carlie 2012, s. 127).

3.4 Resultat

Majoriteten av gårdslägena för de mindre gårdarna verkar överges under senare delen av 500- och 600-tal. Den förändrade och förflyttade bebyggelsen bör kunna representera sociala omstruktureringar, och det låga antalet gårdar sett mot en internationell krisperiod bör tala för en minskad befolkning även om det inte kan uteslutas att hushåll flyttade samman.

Omläggningen märks främst i Svågertorp, där stora delar av bebyggelsen helt överges för att ersättas av endast ett lite större och två mindre gårdslägen spridda med jämna mellanrum över området. Fördelningen av bebyggelsen förändras från att vara mer omfattande i Svågertorp i väst under fas 1, till att bli mer dominerande i Lindängelund i fas 2. Det sydöstra mellanstora gårdsläget i Lindängelund som etableras under fas 2 har också ett tillhörande grophus som kopplas till hantverk. Vidare har den nordöstra gården i Lindängelund från fas 2 ett hägn runt sig. Nämda omstrukturering och attribut tycks kunna peka på att gårdarna i Lindängelund i öst under fas 2 kan ha haft en högre social position än de i Svågertorp, med främst det större gårdsläget med hallrum i centrum.

I stora drag förändras bebyggelsen från att i fas 1 bestå av 17 utspridda små och mellanstora gårdsenheter med relativt likartade attribut, till att i fas 2 bestå av 8 lite större gårdsenheter på

nya gårdslägen, med längre avstånd mellan sig än tidigare. Från slutet av fas 1 och framåt påbörjas en tydlig process av ökande hierarkisering mellan gårdarna, där skillnader i husens storlek och gårdsanknutna funktioner så som hägn och hantverk tycks öka. Genom byggandet av större långhus med hallrum kan uttryck för en eventuell aristokrati eller högreståndsmiljö skönjas under slutet av den första fasen, vilken förstärks än mer i fas 2 när långhusen och hallrummet blir större. Särskilt tycks gården med det 21 meter långa sektionshuset och tillhörande grophus från fas 1 i Lindängelund växa och utökas i övergången mellan faserna, för att senare under fas 2 fortsätta växa och omfattas av en stor gårdsplan, hägn och minst två större långhus med ett hallrum. Senare under yngre vendeltid under 700-talet byggdes här ett nytt hus med en storlek på 240 kvadratmeter och en hall på 60 kvadratmeter. Bilden som växer fram av den större gården i Lindängelund tycks likna den av en storgård, med ett större socialt inflytande än andra gårdar i området.

Störst förändringar tycks ske i området mellan 500-talets första hälft och en bit in på 600-talet. Under 500-talets första hälft ser vi början på en ny hierarkisering, vid mitten av 500-talet börjar de mindre gårdarna överges, och under 600-talets gång manifesteras de ökade sociala skillnaderna och hierarkin tydligare mellan gårdarna i landskapet för att verkligen befästas med den stora gården som byggs under 700-talet.

4. Diskussion och slutsats

Bebyggelsen i området vid Lindängelund och Svågertorp tycks genomgå ganska markanta förändringar i perioden som utgör övergången mellan folkvandringstid och vendeltid under mitten av 500-talet. Den största förändringen är det avsevärt lägre antalet gårdar i undersökningsområdet, särskilt i Svågertorp. Andra viktiga förändringar mellan faserna är att de nyetablerade gårdslägena under fas 2 är något större än tidigare och ligger med längre avstånd mellan varandra jämfört med föregående fas, samt att de största gårdslägena intill färdvägen i Lindängelund får inhägnader. Gårdarna varierar dessutom mer i storlek sinsemellan och ett av gårdslägena i Lindängelund får en stor hall. Hur kan vi då tolka förändringarna som sker? Vilka orsakssamband kan ligga bakom omläggningen?

4.1 Markägande och sociala förändringar i järnålderssamhället

För att kunna tolka förändringar i bebyggelsemönster utifrån ett aktörskaps- och äganderättsperspektiv måste vi också klargöra vem eller vilka aktörerna är, samt vad egendomsrätt och markägande innebär i sammanhanget. Egendomsrätt under järnåldern bör

förstås som sociala relationer som reglerar människors tillgång till och exkludering från land (Widgren 1995). Detta kan uttrycka sig på olika sätt, men vi bör vara försiktiga med att tolka markägande under järnåldern utifrån vår moderna syn på ägande och markrättigheter (Löwenborg 2012, s. 8). Rättigheterna till ett landområde reglerades först och främst av nedärvda rättigheter för en viss grupp individer att bruka marken som tillhörde en gård eller ansamling gårdar, samt av kapaciteten hos gruppen att upprätthålla ett aktivt markmanvändande. En större grupp gårdar kunde också tillsammans ha gemensamma rättigheter till jordbruksmark även om den låg i träda emellanåt. Ett sådant samarbete kunde byggas på äktenskapsallianser eller andra förbund som skapade en gruppidentitet hos människorna i en bygd (Widgren 1995, s. 10).

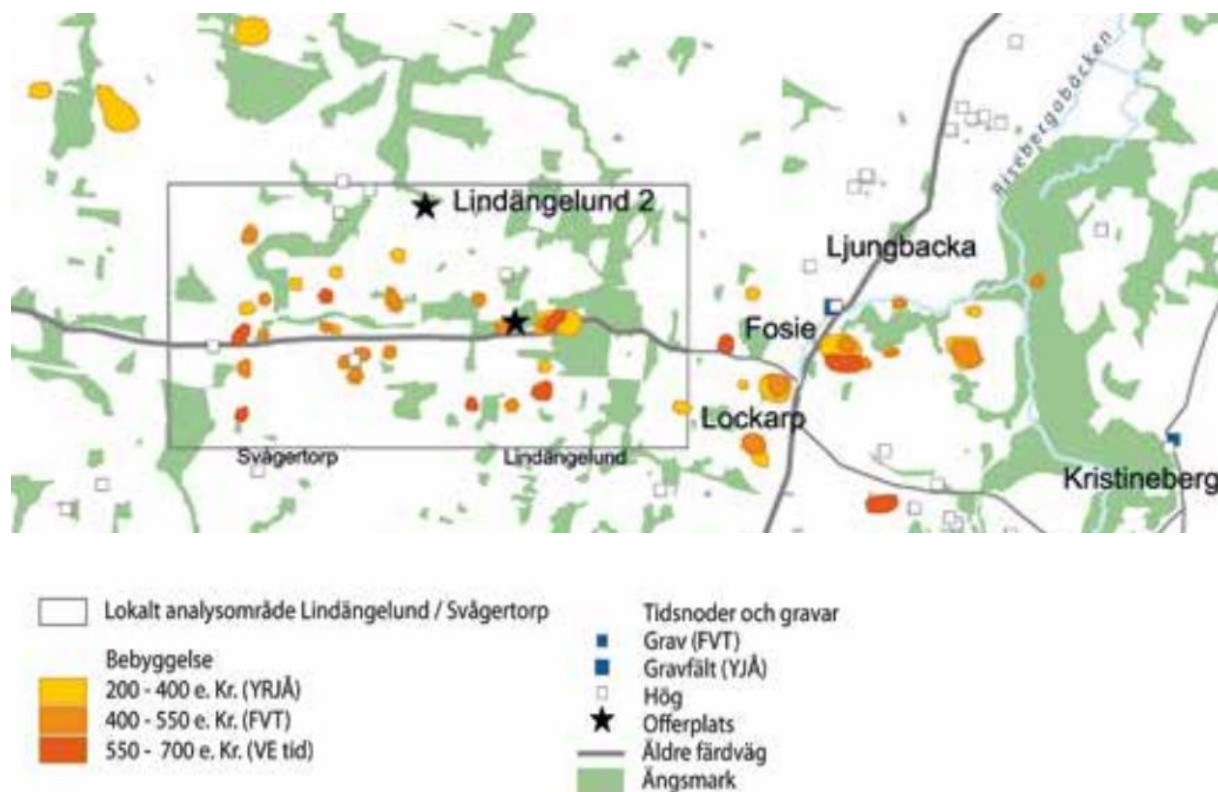
Konceptet om egendomsrätt tycks genomgå förändringar under järnåldern som hänger samman med den sociala och ekonomiska utvecklingen i övrigt. Samhället tycks gå från att generellt präglas av ett kollektivt aktörskap som manifesterar sig landskapet under den äldre järnåldern, till att präglas av ett mer individuellt aktörskap under yngre järnålder (Carlsson 2015, s. 133–141). En ledtråd till detta kan bland annat spåras i ortnamns efterled. Ortnamnen från äldre järnålder tycks i allmänhet syfta till landområden som kopplas till en större grupp människor, medan namnen för de yngre järnåldersorterna mer verkar härledas till en bestämd plats i landskapet som en enskild gård eller mindre bit land. Omprioriteringen kan tala för att normerna kring äganderättigheter och markanvändning förändras (Brink 2008, s. 94f.).

Bilden av en individualiseringsprocess av egendomsrätten vid yngre järnålder stärks ytterligare av att gränssystemen med stensträngar som etablerats i södra Skandinavien under romersk järnålder omstruktureras och delas upp till enskilda byar under perioden mellan 400- och 700-talet. Ett nytt landskap växer fram och möjliggör individuella rättigheter till land på ett helt annat sätt än tidigare (Mascher 1995, s. 51; Widgren 1983, s. 116). Fler och större jordegendomar kunde lättare förvaltas av en och samma gård och fjärrstyras från ett längre avstånd (Herschend 2009, s. 257–271). Detta ledde till framväxten av ett hierarkiskt system av storgårdar med mindre lydande gårdar under sig, och en ny social elit som kontrollerade dessa enheter (Herschend 2009, s. 226f.). Den nya eliten förlitade sin makt och rikedom på kontrollen över landområden och jordbruksmark (Löwenborg 2012, s. 9; Myrdal 1989; Theuws 1991, s. 304) och manifesterade sig själva i högstatusmiljöer så som Valsgårde, Tissö och Uppåkra (Herschend 2009, s. 227; Strömberg & Carlie 2012, s. 128). Rättigheterna till land förflyttades från relationen mellan hushållet, gruppen och det kringliggande landskapet till en maktrelation genom ett underordnat aktörskap och en beroendeställning mellan olika lokala och/eller

regionala enheter och samhällsskikt som präglade den rumsliga och mentala ordningen i landskapet och lokalsamhället.

4.2 Tolkning av resultaten

Omläggningen som sker i undersökningsområdet i övergången mellan faserna under 500-talets mitt kan observeras och diskuteras i flera lager. Först och främst syns en omorganisering av landskapet i Lindängelund och Svågertorp genom att antalet gårdslägen minskar markant från 19 till 8 stycken i övergången mellan faserna i hela undersökningsområdet. Det minskade antalet gårdar och hushåll omkring mitten av 500-talet bör kunna tala för en minskad befolkning. Utvecklingen är lik den hos andra kringliggande orter och bygder, som Fosie och Lockarp i öster som också såg en avfolkning under samma tid i mitten och slutet av 500-talet (se fig. 5) (Schmidt Sabo & Söderberg 2019; Strömberg & Carlie 2012). Detta är under samma period som jordbrukslandskap på flera håll växer igen och verkar överges både i Skandinavien och Europa (Andersen & Berglund 1994; Berglund 2003; Charpentier Ljungqvist 2015, s. 26; 2017, s. 141; Iversen 2017; Welinder 1974, s. 253ff.; Welinder et al. 1998, s. 303, 309ff.).

Figur 5. Järnåldersbebyggelse i och omkring undersökningsområdet vid Lindängelund och Svågertorp (Karta: Modifierad från RAÄ, Staffan Hyll 2012, i Strömberg & Carlie 2012, s. 116).

Alla gårdar försvinner dock inte från Lindängelund och Svågertorp. De gårdar som blir kvar sprider ut sig över området med lite större avstånd än tidigare, som att de enskilda gårdarna kunde göra anspråk på större arealer av jordbruksmark när det inte fanns lika många gårdar i trakten (se fig. 3). Dessutom växer några av de nyetablerade gårdslägena markant och får större husbyggnader än tidigare. Särskilt gäller detta ett av gårdslägena i Svågertorp och samtliga gårdar i Lindängelund, främst gårdsläget intill färdvägen med hägn och hallrum. Det kan ge intrycket av att några hushåll eller familjer expanderade både rumsligt och ekonomiskt när befolkningen minskade. Större jordegendomar och mindre konkurrens bör ha möjliggjort en expansion som kunde öka avkastningen för enskilda gårdar och aktörer. Detta är intressant om vi analyserar detaljerna med en fot i avsnitt 1.4.1 om effekterna av kriser, och jämför med vilka effekter som exempelvis digerdöden förde med sig för bondesamhället på flera platser i Europa. Den mindre enskilde bondens sociala ställning och lön kunde höjas eftersom den minskade befolkningen ledde till mindre arbetskraft, som var helt grundläggande i en jordbruksekonomi. En storbonde eller rik markägare kunde både hjälpas och stjälpas av en minskad befolkning. Dels kunde den stjälpas genom att den kunde tappa makt och inflytande när de mindre underordnade böndernas självbestämmande och aktörskap ökade genom att deras arbete blev högre värderat. Samtidigt kunde storbönder också hjälpas av befolkningsminskningen genom möjligheten till snabb ekonomisk och rumslig expansion med allt land som blev ledigt (Harrison 2000, s. 141). Tomrummen som uppstår vid en plötslig kris eller minskad befolkning tenderar att naturligt fyllas igen och utnyttjas av de efterlevande på ett sätt som kan förändra de sociala villkoren för ett samhälle. På ett liknande sätt skulle man kunna tänka sig att omläggningen kan ha skett vid Lindängelund och Svågertorp om en klimatkatastrof och smittor slog mot landen under decennierna kring 500-talets mitt, eftersom flera gårdar blir större och får större närliggande marker. Särskilt tycks de större gårdarna i Lindängelund intill färdvägen vid den gamla byn expandera samtidigt som det sker en avfolkning i resten av undersökningsområdet. Dessa två gårdar är de enda som verkar fortleva och frodas kontinuerligt i övergången mellan båda faserna, och expanderar mer och mer från och med slutet av fas 1. Här finns gården med hallrummet som skulle kunna representera exempelvis en familj med större lokalt inflytande, eller en fjärrstyrd enhet av en större regional makthavare som kontrollerade överskottet av jordbruksproduktionen i området och manifesterade sin makt med gästabud i hallen. Att gården, och hallrummet, blir större och större kan peka på att välståndet och anspråket på makt också blir större, och att det är viktigt att markera det utåt.

Vid en minskad befolkning och avfolkade bygder kan det te sig naturligt att kvarlevande människor gjorde anspråk på och använde de marker och resurser som övergivits. Det kunde resultera i att enskilda enheter och familjer kunde kontrollera större arealer mark och därigenom få större självbestämmande och individuell makt gentemot tidigare. Tidigare under folkvandringstiden när den gamla byn från romersk järnålder utglesades, verkar landskapet vid Lindängelund och Svågertorp präglas av en mer egalitär karaktär där skillnader mellan gårdarnas storlek och attribut inte var så stora som innan eller efter perioden. Gårdarnas till synes lika förutsättningar och sättet de samsas på i landskapet gör att det ser ut som att samhället präglades av ett mer kollektivt tänkande och aktörskap, där individens handlingar i högre grad förhöll sig till gruppens normer, ideologier och gemensamma målsättningar. Även om en lokal eller regional hierarki mellan enheter kan ha funnits även då, tycks hierarkin förstärkas när skillnaderna i husens storlek och attribut blir större under slutet av fas 1 och under fas 2. När gårdarnas storlekar och funktioner börjar skilja sig mer från varandra ger det intrycket av ett mer individuellt agerande, och ett samhälle där var gård eller aktör först och främst ser om sig själv, sina egna behov och intressen. Särskilt verkar detta vara fallet med de större gårdslägena i området vid Lindängelund med inhägnader, grophus för hantverk, och än mer specifikt gården med hall. Från hallen kunde den sociala positionen manifesteras och bekräftas genom rituellt festande och gästbud. Gästbud signalerade makt och inflytande, som bara högre stående, mer besuttna personer och familjer stod för (Herschend 1993). Gården med hallrum, vilken har tolkats som en storgård, skulle i praktiken kunna ha utgjort en kontrollerande enhet med makt över jordbruket i det lokala området, som kan ha fjärrstyrts av en eventuell regional makthavare på längre avstånd, exempelvis från Uppåkra? Detta är bara en hypotes, men baserat på det lokala bebyggelsemönstret och den generella utvecklingen i Skandinavien i övergången mellan äldre och yngre järnålder, är det inte en allt för långsökt tanke att gården i fråga på ett eller annat sätt kom att utgöra en auktoritär kontrollerande enhet med viss makt över andra gårdsenheter. Det arkeologiska materialet från västra Skåne har dessutom visat att det vid tiden fanns fler gårdar som klassas som storgårdar i Malmöområdet än i området omkring Lund och Uppåkra. Det skulle kunna tolkas som att behovet av att markera och signalera social status, makt och överhöghet utåt i lokalbygderna blev större i områden där regionala makthavare annars inte var lika närvarande (Schmidt Sabo & Söderberg 2019, s. 15). Om storgården i Lindängelund representerar en ny maktelit eller samma familj som har expanderat sin makt över generationer går inte att säga, men oavsett tycks hierarkin och aktörskapet förändras och individualiseras i och med att mer och mer ekonomisk makt och socialt inflytande verkar flyttas till några enstaka större gårdar med hägn, grophus och hall i

Lindängelund, samt eventuellt till det enda större gårdsläget med tillhörande ekonomibyggnad i Svågertorp.

Här bör förändringarna hos bebyggelsemönstren kopplas till det ursprungliga syftet, utifrån bakgrunden i forskningsunderlaget om 500-talets climatevent och sjukdomar. Det största stödet för att förändringarna vi ser i materialet är resultatet av en krisperiod ligger som tidigare nämnts i den till synes stora befolkningsminskningen som verkar ske i hela Malmöområdet och västra Skåne under mitten av 500-talet (Schmidt Sabo & Söderberg 2019, s. 14–17). Någoting händer som gör att gårdar och människor blir färre, dessutom händer det ganska plötsligt under några decennier. Det stämmer ganska väl in på tänkbara effekter av en omfattande kris, som vi vet påverkade människor på andra håll i Europa med kalla somrar, uteblivna skördar, pestepidemi och smittkoppor. Emellertid betonas regionala variationer i vilka effekter climateventet 536 hade (Charpentier Ljungqvist 2015; 2017), så exakt hur klimatet slog mot samhällena vid Lindängelund och Svågertorp är svårt att säga. Avsaknaden av kompletta och mer snävt daterade pollensekvenser gör det svårt att se kortsiktiga förändringar i den vilda floran och i odlade grödor som följd av klimatförändringar, minskat betestryck eller andra omställningar i jordbruket som potentiellt kan ha skett parallellt med en omläggning av bebyggelsen. Möjliga anledningar bakom avfolkningen kan hypotetiskt ha varit exempelvis flytt eller migration efter uteblivna skördar och obrukbar jordbruksmark till följd av klimatförsämringar, eller stora antal döda efter svält och sjukdomar. Emellertid talar den likartade utvecklingen på flera platser i Skandinavien och Europa emot att folk bara har migrerat, och talar snarare för att många kan ha dött. En intressant detalj är områdets topografi. Lindängelund och Svågertorp ligger i ett område fullt av våtmarker, svagt sluttande mot kusten. Svågertorp ligger på ungefär 20 meters höjd över havet på sluttningen som sträcker sig österut och blir 25–30 meter över havet vid Lindängelund. En effekt av climateventet år 536 verkar ha varit ökad fuktighet och stigande vattennivåer som följd av minskad avdunstning (Charpentier Ljungqvist 2015; 2017). Det omtalas även i Eddaverser som antas handla om fimbulvintern att havet steg över landen (Hultgård 2004; Sturlasson & Fritiofsson 2015 s. 287). Det är värt att notera att innan övergången till fas 2 låg majoriteten av bebyggelsen i undersökningsområdet i den västra delen vid Svågertorp, medan under fas 2 efter omläggningen låg den största bebyggelsen längre österut vid det högre belägna Lindängelund (se fig. 3 och 5). Om delar av de lägre markerna vid Svågertorp översvämmades av stigande grundvatten från sankmarkerna vid ett fuktigare klimat, kan det ha varit anledningen till att fler nya gårdslägen istället etablerades högre upp längre österut vid omläggningen. Högre vattennivåer i de sankna markerna skulle också,

tillsammans med lägre temperaturer, kunna ha förorsakat än mer försämrade förhållanden för odlade växter och djurens betesmarker. Vi vet från exempelvis Estland och andra platser att jordbruket såg en nedgång som kopplas till 500-talets klimatevent (Tvauri 2014), och vi vet från andra källor och arkeologiskt material att sjukdomar härjade på kontinenten (Charpentier Ljungqvist 2015, s. 25f.; 2017, s. 47f.; Mühlemann et al. 2020), Varför skulle inte befolkningen i Malmöområdet också ha drabbats av den beryktade Fimbulvintern och efterföljande epidemier?

4.3 Omläggningen vid Lindängelund och Svågertorp

Omorganisationen av samhällena i Lindängelund och Svågertorp precis vid tiden för klimatkatastrofen kan inte ses som en slump och bör hänga samman med effekterna av klimateventet och sjukdomar på ett eller annat sätt, även om det utifrån materialet är svårt att säga exakt hur det har gått till. Den till synes minskade befolkningen och det mer än halverade antalet gårdar i undersökningsområdet som sammanfaller med tiden för klimateventet tycks kunna tyda på en krisperiod. Dessutom förstärker faktumet att återkoloniseringen och befolkningen inte börjar ta fart igen ordentligt förrän under 700-talet (Schmidt Sabo & Söderberg 2019, s. 14f., 18) bilden av en omfattande nedgång som tog tid att hämta sig ifrån.

Bebyggelsen vid Lindängelund och Svågertorp genomgår, förutom det minskade antalet gårdar, markanta förändringar under mitten av 500-talet som tycks kunna tyda på tydliga förändringar i den sociala och rumsliga ordningen. Från att under folkvandringstid bestå av små gårdar i en jämnare ekonomisk nivå förändras bebyggelsen till att uttrycka större skillnader mellan gårdsenheterna, vilket förmedlar en bild av ökande sociala hierarkier när skillnaderna i gårdarnas storlekar och attribut blir större och mer uttalade. Särskilt den större gården med hallrum och hägn vid Lindängelund kan ses som en markör för den nya hierarkin och makteliten som verkar manifesteras tydligare under vendeltid. Gården i fråga tycks markera övergången till ett mer individualistiskt aktörskap som präglar lokalsamhället och som skiljer sig från den tidigare mer kollektivistiska rumsliga ordningen. Förändringar i gårdarnas storlekar och attribut skulle också kunna spegla förändringar i rättigheterna till land, vilket i så fall delvis skulle kunna stå som förklaring till enskilda gårdsenheters förändrade ekonomiska status.

4.4 Reflektioner

Det blir tydligt att närmare arkeobotaniska analyser samt snävare daterade kronologier av pollen och makrofossil är vitala för att kunna nå närmare slutsatser kring orsakssambanden bakom bygdernas omläggning och de sociala förändringarna som verkar prägla sydvästra Skåne i övergången mellan folkvandringstid och vendeltid. Dessa skulle tillsammans med mer kvalitativ och kvantitativa data om samtida humanosteologiskt material från närområdet kunna berätta mer om plötsliga förändringar och avvikelser i materialet vid åren under och efter klimateventet.

Trots att vi ser spår av rumsliga och sociala omläggningar av bebyggelsen i lokalsamhällena vid Lindängelund och Svågertorp samt närliggande orter (Schmidt Sabo & Söderberg 2019; Strömberg & Carlie 2012), är det i praktiken svårt att helt och hållet bekräfta att förändringarna under 500-talet är resultatet av en krisperiod med förändrat klimat och smittspridning. Det finns problem med att direkt harmonisera förändringarna som sker i bebyggelsen med effekterna av en klimatkris och sjukdomar, eftersom vi då riskerar att gå miste om värdefull kunskap om andra faktorer som kan ha föranlett samhällsförändringarna som sker mellan folkvandringstid och vendeltid. Trots vetenskapen om klimateventet och sjukdomar under 500-talets mitt syns dess påverkan här främst genom avfolkningen, bebyggelsens omläggning och nya sociala mönster, vilka i teorin kan ha haft andra förklaringar än bara förändrat klimat eller sjukdomar. Folkvandringstiden var en generellt orolig period på flera sätt (Carlsson 2015, s. 179; Hedeager 2011, s. 33–37), så anledningarna till en nedgång kan hypotetiskt sätt ha varit många. Regionala variationer i materialet kan också göra att vi får en missvisande bild av samhällsförändringar då det kan ha sett olika ut på olika platser. Materialet blir därmed inte representativt för en generell trend utan fler liknande studier från andra platser. Hur det än ligger till med orsakssambanden bakom förändringarna kan den aktuella studien fungera som en fingervisning om vissa drag hos förändringarna som skedde i de sydvästskånska jordbrukslandskapen under 500-talet, som på ett eller annat sätt bör kunna kopplas samman med effekterna av klimateventet år 536.

Litteratur

Andersen S. T. and Berglund B. E., 1994. Maps for terrestrial non-tree pollen (NAP) percentages in north and central Europe 1800 and 1450 yr BP. *Paläoklimaforschung* 12, s. 119–134.

d'Arrigo, R., Jacoby G., Frank D., Pederson N., Cook E., Buckley B., Nachin B., Mijiddorj R. and Dugarjav C., 2001a. 1738 years of Mongolian temperature variability inferred from a tree-ring width chronology of Siberian pine. *Geophysical Research Letters* 28, 3, s. 543–546.

d'Arrigo R., Frank D., Jacoby G., Pederson N., 2001b. Spatial response to major volcanic events in or about AD 536, 934 and 1258: Frost rings and other dendrochronological evidence from Mongolia and Northern Siberia. *Climatic Change* 49, 2001, s. 239–246.

Artursson, M. 2005. Böndernas hus, I Carlie, A (red.) *Järnålder vid Öresund, Band 1, skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan*, Stockholm.

Baillie M. G. L., 1994. Dendrochronology raises questions about the nature of the AD 536 dust-veil event. *The Holocene* 4, 1994. S. 212–217.

Baillie M. G. L., 1999. *Exodus to Arthur. Catastrophic Encounters with comets*. London.

Berglund B. E., 2003. Human impact and climate changes – synchronous events and a causal link? *Quaternary International* 105:1, 2003, s. 7–12.

Björhem, N & Magnusson Staaf, B. 2006. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Långhuslandskapet, En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Malmö Kulturmiljö, Malmö.

Briffa K. R., Bartholin T., Eckstein D., Jones P. D., Karlén W., Schweingruber F. H., & Zetterberg P., 1990. A 1400-hundred tree-ring record of summer temperatures in Fennoscandia. *Nature* 346, s. 434–439.

Briffa K. R., Jones P. D., Bartholin T., Eckstein D., Schweingruber F. H., Karlén W., Zetterberg P. & Eronen M., 1992. Fennoscandian summers from AD 500: temperature changes on short and long time scales. *Climatic Dynamics* 7, s. 111–119.

Brink, S. 2008. People and land in Early Scandinavia. In: Garipzanov, I. H., Geary, P. J. and Urbanczyk, P. (Eds.) *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. Turnhout, Brepols. s. 87–112.

Brink, K. 2009. *I palissadernas tid, om stolphål och skärvor och sociala relationer under yngre mellanbronstiden*. Diss, Malmö.

Büntgen, Ulf, Myglan, Vladimir S., Charpentier Ljungqvist, Fredrik, McCormick, Michael, Di Cosmo, Nicola, Sigl, Michael, Jungclaus, Johann, Wagner, Sebastian, Krusic, Paul J., Esper, Jan, Kaplan, Jed O., de Vaan, Michiel A.C., Luterbacher, Jurg, Wacker, Lukas, Tegel, Willy och Kirilyanov, Alexander.V. (2016). Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660. *Nature Geoscience*. Vol 9.

Cardell, A. 2014. Närproducerat kött och lokalt fiske, I Strömberg, B, Carlie, A & Lagergren A (red.) *Lockarp 42:1, 43:1 och 24:1 (Lindängelund 4)*, Malmö kommun, Skåne län, (Riksantikvarieämbetet UV Rapport).

Carelli, Peter. 2012. *Lunds historia: staden och omlandet. 1, Medeltiden: en metropol växer fram*. Lund: Lunds kommun.

Carlie, A & Lagergren, A. 2014. *Lockarp 44:1 m.fl. (Lindängelund 1)*, Bunkeflo socken, Malmö kommun, Skåne län, Arkeologisk undersökning 2010, Dnr 4230781-2010 (Riksantikvarieämbetet UV Rapport).

Carlie, A & Artursson, M (2005). Böndernas gårdar, I Carlie, A (red.) *Järnålder vid Öresund, Band 1, Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan*, Stockholm.

Carlsson, Anders. 2015. *Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria – från stenålder till vikingatid*. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Stockholms universitet.

Charpentier Ljungqvist, Fredrik. 2015. *Den långa medeltiden: De nordiska ländernas historia från folkvandringstid till reformation*. Stockholm: Dialogos.

Charpentier Ljungqvist, Fredrik. 2017. *Klimatet och människan under 1200 år*. Stockholm: Dialogos.

Christakos, G. et al. 2005. *Interdisciplinary Public Health Reasoning and Epidemic Modelling: The Case of Black Death* [electronic resource] / by George Christakos, Ricardo A. Olea, Marc L. Serre, Hwa-Lung Yu, Lin-Lin Wang. DOI 10.1007/3-540-28165-7

Drancourt M., Signoli M., Dang L.V., Bizot B., Roux V., Tzortis S., Raoult D., 2007. *Yersinia Pestis Orientalis* in remains of ancient plague patients. *Emerging Infectious Diseases Journal*, 13, 2, 2007. In press.

Eliasson, L & Kishonti, I. 2007. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Det funktionella landskapet*. Malmö Kulturmiljö, Malmö.

Engelmark, R & Linderholm, J. 2008. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Miljöarkeologi inom Öresundsförbindelsen, människa och Landskap, en komplicerad dynamik*, Malmö Kulturmiljö, Malmö.

Eronen M., Hyvärinen H. and Zetterberg P., 1999. Holocene humidity changes in northern Finnish Lapland inferred from lake sediments and submerged Scots pines dated by tree-rings. *The Holocene* 9, s. 569–580

Fallgren, J-H. 2006. *Kontinuitet och förändring, bebyggelse och samhälle på Öland, 200–1300 e.Kr.*, Diss, Uppsala.

Friman, B. 2008. *Att stå på egna ben, centrala funktioner och lokal utveckling under yngre bronsålder och äldre järnålder i Mellanbyn, Skåne*. Diss, Malmö.

Gräslund, B. 1973. Åring, näring, pest och salt. *Tor* 15, s. 274–293.

Gräslund, Bo. 2007. ”Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e.Kr”, *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2007*, s. 93–123.

Gräslund, Bo. 2018. ”Ragnarök – Den största katastrofen i Nordens historia” Ingår i: *Historielärarnas förenings årsskrift 2018*, s. 53–64.

Gunn J. D. (ed.). 2000. The Years without Summer. Tracing A.D. 536 and its aftermath. *BAR Intern. Series* 872. Oxford.

- Haddock, D. and Kiesling, L. 2002. The Black Death and Property Rights. *Journal of Legal Studies*, July 2002. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=378620>
- Hadevik, C & Steineke, M (red.) (2009). *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet, Rapport över arkeologisk slutundersökning* (Malmö Museer rapport nr 48).
- Harrison, D. 2000. *Stora Döden. Den värsta katastrof som drabbat Europa*. Ordfront, Stockholm.
- Hedeager, Lotte. 2011. *Iron Age myth and materiality: An archaeology of Scandinavia AD 400-1000*. London: Routledge.
- Herschend, F. 1993. *The Origin of the Hall in Southern Scandinavia*, TOR, 25, 175–200.
- Herschend, F. 2009. *The Early Iron Age in South Scandinavia. Social order in settlement and landscape*. Occasional papers in archaeology 46. Uppsala.
- Horrox, R. 1994. *The Black Death*. Manchester: Manchester University Press.
- Hughes M., Vaganov E., Shiyaton S., Touchan R., Naurzbaev M. and Funkhouser G., 2001. A 2 500-year long temperature-sensitive tree-ring record in far northeastern Eurasia. <http://www.wsl.ch/forest/dendro2001/abstracts/abs116.ehtml>.
- Högberg, A & Lindhé, E. 2009. *Lindängelund 2. Inför planerat park och rekreativområde, Arkeologisk slutundersökning 1997*, Fosie socken i Malmö stad, Skåne län (Malmö Museer rapport 2009:003).
- Iversen, Frode. 2017. Estate division: Social cohesion in the aftermath of AD 536–7. I Iversen, Frode & Petersson, Håkan (red.) *The Agrarian life of the North 2000 BC –AD 1000: studies in rural settlement and farming in Norway*. Kristiansand: Portal.
- Jönsson, L & Persson, L. 2008. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Det organiserade landskapet*, Malmö Kulturmiljö, Malmö.
- Keys, D. 1999. *Catastrophe: An Investigation into the Origins of the modern World*. London.
- Larsen L. B., Vinther B. M., Briffa K. R., Melvin T. M., Clausen H. B., Jones P. D., Siggaard-Andersen M. L., Hammer C. U., Eronen M., Grudd H., Gunnarson B. E., Hantemirov R. M., Naurzbaev M. M. and Nicolussi K., in press. New Ice Core Evidence for a Volcanic Cause of the AD 536 Dust-veil. *Geophysical Research Letters* (2008).
- Larsson, M & Lagerås, P. 2014. Analys av växtmakrofossil och pollen från Lindängelund 1 SU, I Carlie, A & Lagergren, A (red.) *Lockarp 44:1 m.fl., Lindängelund 1, Malmö kommun, Skåne län* (Riksantikvarieämbetet UV Rapport).
- Liljegren, R. 2006. *Risebergabäckens avvattningsområde i Malmö – en kunskapsbas*, LUNDQUA Uppdrag 57, Lund.
- Lindkvist, T. and Ågren, K. 1985. *Sveriges medeltid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Löwenborg, Daniel. 2010. *Excavating the Digital Landscape: GIS analyses of social relations in central Sweden in the 1st millennium AD*. Uppsala: Arkeologiska institutionen vid Uppsala universitet.
- Löwenborg, Daniel. An Iron Age Shock Doctrine – Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area? Ingår i: *Journal of Archaeology and Ancient History No. 4* (2012). Herschend, F & Sinclair, P (red.) Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University. s 1-29.
- Hultgård A., 2004. Fimbulvintern – ett mytmotiv och dess tolkning. *Saga och sed* 2003, s. 51–69.

- Maraschi, Andrea. 2019. Learning from the past to understand the present: 536 ad and its consequences for man and the landscape from a catastrophist perspective. *Cerae: An Australasian Journal of Medieval and Early Modern Studies* Volume 6, 2019: 23–44.
- Mascher, C. 1995. Dispositionsrätter till mark i brons- och järnålderns agrarsamhälle. In: Widgren, M. (Ed.) *Äganderätten i lantbrukets historia. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 8. Stockholm: Nordiska museet. s. 37–57.
- Mühlemann, B, Vinner, L, Margaryan, A, Wilhelmson, H, de la Fuente Castro, C, Allentoft, ME, de Barros Damgaard, P, Hansen, AJ, Holtsmark Nielsen, S, Strand, LM, Bill, J, Buzhilova, A, Pushkina, T, Falys, C, Khartanovich, V, Moiseyev, V, Jørkov, MLS, Østergaard Sørensen, P, Magnusson, Y, Gustin, I, Schroeder, H, Sutter, G, Smith, GL, Drostén, C, Fouchier, RAM, Smith, DJ, Willerslev, E, Jones, TC & Sikora, M 2020, 'Diverse variola virus (smallpox) strains were widespread in northern Europe in the Viking Age', *Science (New York, N.Y.)*, vol. 369, no. 6502, eaaw8977. <https://doi.org/10.1126/science.aaw8977>
- Myrdal, Janken. 1989. Jordbruk och jordäggande. En aspekt av sambandet mellan agrarteknik och samhällsutveckling i äldre medeltid. Andrén, Anders (red.) *Medeltidens födelse*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krappertstift.
- Myrdal, Janken. 2003. *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia.
- Myrdal, Janken. 2011. Scandinavia. Kitsikopoulos, Harry. (red.) *Agrarian change and crisis in Europe, 1200–1500*. London: Routledge.
- Nilsson, B & Rudebeck, E. 2010. Arkeologiska världar, I Nilsson, B & Rudebeck, E (red.) *Arkeologiska och förhistoriska världar, fält, erfarenheter och stenåldersplatser i sydvästra Skåne*, Malmö.
- Nilsson, L. 2006. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Djur och människor längs vägen*, Malmö Kulturmiljö, Malmö.
- Oinonen M, Alenius T, Arppe L, Bocherens H, Etu-Sihvola H, Helama S, et al. (2020) Buried in water, burdened by nature - Resilience carried the Iron Age people through Fimbulvinter. *PLoS ONE* 15(4): e0231787. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231787>
- Pillatt, Toby. "From climate and society to weather and landscape." Ingår i: *Archaeological Dialogues* 2012 19:1. S. 29 – 42.
- Poos, L. R. 1991. *A rural society after the Black Death: Essex 1350–1525*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostoványi, V. A. 2007. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Stenålderslandskapet*, Malmö Kulturmiljö, Malmö.
- Salvesen, H. 1979. *Jord i Jemtland. Bosetningshistoriske og økonomiske studier i grenseland ca. 1200–1650*. Östersund: Wisénska.
- Sarnäs, P. 2008. *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Fullåkerslandskapet*, Lic-avh., Lund.
- Schmidt Sabo, K & Söderberg, B. 2019. Byns vara eller icke vara, är det frågan? By och bebyggelse i sydvästra Skåne 400–1800 e.Kr. *In Situ Archaeologica* vol. 13, s. 5 – 54.
- Scuderi L. A., 1990. Tree-Ring Evidence for Climatically Effective Volcanic Eruptions. *Quaternary Research* 34, s. 67 – 85.
- Sigl, M., Winstrup, M., McConnell, J. R., Welten, K. C., Plunkett, G., Ludlow, F., Büntgen, U., Caffee, M., Chellman, N., Dahl-Jensen, D., Fischer, H., Kipfstuhl, S., Kostick, C., Maselli, O. J., Mekhaldi, F., Mulvaney, R., Muscheler, R., Pasteris, D. R., Pilcher, J. R., Salzer, M., Schüpbach, S., Steffensen, J. P.,

- Vinther, B. M., Woodruff, T. E. (2015). Timing and climate forcing of volcanic eruptions for the past 2,500 years. *Nature* 523: 543–549.
- Stothers R. B., 1999. Volcanic Dry Fogs, Climate Cooling, and Plague Pandemics in Europe and the Middle East. *Climate Change*, 42, 4, Aug. 1999, s. 713 – 723.
- Strömberg, B. & Carlie, A. 2012. Samhällen i förändring 300–700 e. Kr. – ekonomisk kris eller social nyordning? *In Situ Archaeologica* 2011–2012, s. 103 – 137.
- Sturlasson, Snorre & Fritiofsson, Svipdag (red.). 2015. *Edda: Snorres Edda & Den poetiska Eddan*. Göteborg: Mimer bokförlag.
- Theuws, Frans (1991). Landed property and manorial organisation in Northern Austrasia: some considerations and a case study. Roymans, Nico & Theuws, Frans (red.) *Images of the past: studies on ancient societies in northwestern Europe*. Amsterdam: Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie Albert Egges van Giffen.
- Thörn, R. (2007). *Öresundsförbindelsen och arkeologin, Det ideologiska landskapet*, Malmö Kulturmiljö, Malmö.
- Tvauri, Andres. 2014. The impact of the climate catastrophe of 536–537 AD in Estonia and neighbouring areas. *Estonian Journal of Archaeology*, 2014, 18, 1.
- Welinder, Stig. 1974. Kulturlandskapet i Mälardalen 1-4. University of Lund. Department of Quaternary Geology. Report 5 - 6.
- Welinder, Stig, Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats. 1998. *Det svenska jordbrukets historia: del 1. Jordbrukets första femtusen år, 4000 f Kr – 1000 e. Kr*. Borås: Natur och Kultur/LTs förlag.
- Welinder, Stig. 2009. Den äldre järnålderns lilla landskap utanför Malmö, I Högberg, A, Nilsson, B & Skoglund, P (red.) *Gården i Landskapet, Tre bebyggelsearkeologiska studier*, Malmö museer, Malmö.
- Widgren, M. 1983. Settlement and farming systems in the Early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden. *Stockholm studies in human geography*, 3. Stockholm.
- Widgren, M. 1995. Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhällen? In: Widgren, M. (red.) *Äganderätten i lantbrukets historia. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 8. Stockholm: Nordiska museet. s. 5 – 16.
- Wiechmann I., Grupe G., 2005. Detection of *Yersinia Pestis* DNA in two early medieval skeleton finds from Aschheim (Upper Bavaria, 6th century AD). *American Journal of Physical anthropology* 126, s. 48 – 55.